

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ - ШТИП

ФАКУЛТЕТ ЗА ОБРАЗОВНИ НАУКИ

Социјална педагогија

ЕЛЕНА ТРАЈАНОВСКА

**СЕМЕЈСТВОТО И АСОЦИЈАЛНОТО ОДНЕСУВАЊЕ КАЈ ДЕЦАТА
И МЛАДИТЕ ВО СРЕДНИТЕ УЧИЛИШТА
ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

МАГИСТЕРСКИ ТРУД

ШТИП, 2013

Комисија за оценка и одбрана:

Ментор: доц. д-р Борче Костов

Член: проф. д-р Соња Петровска

Член: проф. д-р Снежана Јованова Митковска

НАУЧНО ПОЛЕ: ОПШТЕСТВЕНИ НАУКИ

НАУЧНА ОБЛАСТ: СОЦИЈАЛНА ПЕДАГОГИЈА

**СЕМЕЈСТВОТО И АСОЦИЈАЛНОТО ОДНЕСУВАЊЕ КАЈ ДЕЦАТА
И МЛАДИТЕ ВО СРЕДНИТЕ УЧИЛИШТА
ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

КРАТОК ИЗВАДОК

Како последица на политичките и економските промени во современото општество, Република Македонија се соочува со неповолни збиднувања во повеќе сфери на животот и работата на луѓето.

Меѓу другото, евидентна е појавата на асоцијално однесување на децата и младите.

Таквата ситуација се објаснува како последица на противречностите во општеството. Стручњаци од разни области зборуваат за „криза во општеството“, „криза во моралот“, „криза во вредностите“, и сл.

Во контекстот на причини кои условуваат непримерно однесување на младите се наведуваат и промените во современото семејство.

Поаѓајќи од фактот дека особено ризичен период за негативните воспитни збиднувања е периодот на т.н. „адолесцентска криза“ кај младите, во нашето истражување преку анкетни листови понудени на родителите на децата-адолесценти и наставниците од средните училишта, ние се обидовме да осветлиме повеќе аспекти на асоцијалното однесување на учениците од средните училишта.

Клучни зборови: семејство, асоцијално однесување, средни училишта, адолесценти.

**THE FAMILY AND THE ASOCIAL BEHAVIOR AMONG YOUNG PEOPLE
AND CHILDREN IN SECONDARY SCHOOLS
IN REPUBLIC OF MACEDONIA**

BRIEF OVERVIEW

Due to the political and economic alterations in the modern society, Republic of Macedonia is facing unfavorable occurrences in many spheres of people's everyday life and work. Meanwhile, there is occurrence of asocial behavior among children and young people.

This situation results from contraveses within the society. Experts of many relevant fields say about crisis within the "society", "crisis of the moral", "crisis of the values" ect.

Other reasons for the mentioned behavior among youngsters are the changes in the modern families.

Taking into consideration that especially risky period for the negative eduactional aspects is the period of so called adolescence crisis among young people, we conducted research through questionnaires given to the parents of the adolescents and the professors in secondary schools in order to clarify many aspects of the asocial behavior among young people.

Key words: family, asocial behavior, secondary schools, adolescents.

СОДРЖИНА

Прв дел ТЕОРЕТСКИ ОСНОВИ НА ПРОБЛЕМОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	8
1. Пристап кон проблемот	9
1.1. Оправданост на истражувањето	9
2. Теориско разгледување на проблемот	15
2.1. Современо семејство	15
2.1.1. Значењето на семејството за развојот и воспитанието на децата и младите	15
2.1.2. Определување на поимот семејство	18
2.1.3. Карактеристики на современото семејство	20
2.1.4. Промените во современото семејство и воспитанието	22
2.1.5. Основните претпоставки за правилно воспитание во семејството	30
3. Асоцијално однесување на децата и младите	37
3.1. Определување на основните поими	37
4. Семејството и асоцијалното однесување на децата и младите	43
4.1. Типот на семејното воспитание и асоцијалното однесување на децата и младите	47
4.2. Дисфункционалните семејства и асоцијалното однесување на децата и младите	50
5. Асоцијалното однесување на учениците од средните училишта и неговото спречување	55
5.1. Педагошки услови за спречување на асоцијалното однесување на учениците	58
5.2. Формирање на посебни компетенции кај наставниците за спречување на асоцијалното однесување на учениците	63
6. Интеракцијата на семејството и училиштето во решавањето на асоцијалното однесување на адолесцентите	69
Втор дел МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	74
1. Предмет на истражувањето	75
2. Цел на истражувањето	75
3. Задачи на истражувањето	75
4. Карактер на истражувањето	76
5. Примерок на истражувањето	77
6. Хипотези	78
7. Варијабли на истражувањето	79

8. Методи, техники и инструменти на истражувањето	80
---	----

9. Статистичка обработка на податоците	80
--	----

Трет дел АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА ДОБИЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО	81
--	-----------

1. Форми на асоцијално однесување кои најчесто се јавуваат кај децата	82
---	----

2. Финансиската состојба на семејството и асоцијалното однесување на децата	85
--	----

3. Бројот на децата во семејството и асоцијалното однесување	89
--	----

4. Структурата на семејствата со деца со асоцијално однесување	93
--	----

5. Односите во семејството и асоцијалното однесување на децата	96
--	----

5.1. Односите помеѓу родителите (сопругниците) во семејството и асоцијалното однесување на децата	96
--	----

5.2. Односите помеѓу родителите и децата во семејството и асоцијалното однесување на децата	98
--	----

6. Ризичните семејства и асоцијалното однесување на децата	101
--	-----

7. Насилството во семејството и асоцијалното однесување на децата	103
---	-----

8. Воспитниот стил во семејството и асоцијалното однесување на децата	104
---	-----

9. Семејството и асоцијалното однесување на учениците	105
---	-----

10. Мислења на наставниците за причините за асоцијално однесување на учениците	106
---	-----

10.1. Преразгаленоста на децата и асоцијалното однесување	106
---	-----

10.2. Времето кое родителите им го посветуваат на децата и асоцијалното однесување	107
---	-----

10.3. Незаинтересираноста на родителите и асоцијалното однесување на децата	108
---	-----

11. Соработката на наставниците со семејствата на учениците и со други институции	109
--	-----

11.1. Соработката на наставниците со семејствата на учениците кои покажуваат асоцијално однесување	109
---	-----

11.2. Соработката на наставниците со Центрите за социјална работа	110
---	-----

11.3. Соработката на наставниците со службите на МВР	111
--	-----

Четврти дел КОМЕНТАР НА ДОБИЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ, РЕЗИМЕ НАМЕСТО ЗАКЛУЧОК, БИБЛИОГРАФИЈА, ПРИЛОЗИ	113
• Коментар на добиените резултати	114
• Резиме	119
• Наместо заклучок	133
• Библиографија	135
• Прилози	

ПРВ ДЕЛ

**ТЕОРЕТСКИ ОСНОВИ НА ПРОБЛЕМОТ
НА ИСТРАЖУВАЊЕТО**

1.ПРИСТАП КОН ПРОБЛЕМОТ

1.1. Оправданост на истражувањето

Во последниве децении во Република Македонија, присуството на негативните случувања во современото живеење предизвикува кај децата и младите зголемување на нивото на агресија, анксиозност, осаменост, интернет-зависност, коцкање, негативен став кон родителите, наставниците и другите возрасни луѓе, намалена самоконтрола, конфликти со врсниците, сè поголема веројатност да се формира зависност од дрога, тенденција кон самоубиства, и сл.

Анализата на теоретските аспекти на асоцијалното однесување како проблем на новото време овозможува да го определиме поимот асоцијално однесување како: неодржливо однесување на поединецот кое отстапува од најважните општествени норми, предизвикува вистинска штета на личноста и оштетување на непосредната социјална средина и е придружено со социјални неурамнотежености.

Денес се сè почести согледувањата од страна на поедини стручњаци, специјализирани асоцијации, а исто така и од страна на наставниците и другите субјекти во училиштето, дека негативните трендови во општеството се придружени со остар пад во воспитното влијание на семејството и неговата улога во социјализацијата на децата.

Причините за таквата ситуација се многубројни, меѓутоа, со сета сериозност, се укажува на негативностите кои се предизвикани од високата стапка на невработеност и осиромашувањето на поголемиот број семејства кои се на работ на нормална егзистенција, од една страна, и прекумерната појава на богати семејства, од друга страна.

Во двата случаја семејството ја губи својата воспитна функција. Се забележува нарушување на семејните односи и отуѓување на децата и младите, суровост и насилство против нив, раст на бројот на напуштени деца во семејствата со ниска економска состојба. Тоа е сериозна причина за појава на асоцијални форми на однесување.

Значи, како сериозна причина за недоволната воспитна функција на современото семејство се наведува фактичката ситуација на преголема зафатеност на родителите, во бројни семејства, кои се принудени сета своја енергија да ја насочуваат во изнаоѓање на материјални средства за живот и притоа ги занемаруваат своите деца, едноставно поради недостиг на време кое би го посветиле во функција на нивното воспитание.

Од друга страна, во некои семејства родителите се презафатени со работни задолженија надвор од домот, во насока на сè поголемо збогатување и луксузен живот. Во овие семејства, родителите едноставно го заменуваат своето присуство во домот и својата улога како воспитувачи на децата и младите со купување на прескапи играчки, средства за забава, автомобили и сл., уверувајќи се притоа дека на тој начин се добри родители. (Костова, 2000)

Во двата случаја, се случува нарушување на семејните односи, и тоа како односи помеѓу мажот и жената и како односи помеѓу родителите и децата.

Денес, во поголем број семејства, децата и младите се изложени на суровост и насилство, што резултира со остри форми на асоцијално однесување кај нив и кај нивните родители.

Кога зборуваме за деца и млади со асоцијално однесување, обично мислиме на оние чие однесување отстапува од прифатените норми на општествено однесување во меѓучовечките односи (акции, дела) како и нарушување на нивното ментално здравје и појава на разни форми на нервни и ментални болести.

Потребно е да се нагласи дека семејството и училиштето се најважните образовни и воспитни институции, кои комуницираат и се надополнуваат едни со други. Овие социјални институции се најважните фактори кои го одредуваат формирањето на интегритетот на детето. Токму од нивната интеракција зависи успешноста на процесот во тројството на субјектите на педагошките процеси (семејство, училиште, дете).

Ако ја анализираме педагошката, психолошка и социолошката литература, може да се идентификуваат следниве аспекти на проблемот на асоцијално однесување:

1. медицински и биолошки;
2. социјални и психолошки; и

3. морални. (Кучуб, 2009)

Во овој случај, вредноста на семејната и училишната интеракција е ориентирана од предметот и активностите во кои тие учествуваат.

Факт е дека традиционалните системи во земјите во транзиција настојуваат да ја одржат дадената позиција, да ги задржат социјалните и политичките вредности кои имаат своја културна и образовна традиција.

Таквиот факт можеме да го обележаме како позитивно-негативен во новосоздадените услови на функционирање на современото семејство. Во оваа смисла, во литературата која го обработува проблемот на семејството, како една значајна карактеристика, се наведува конзерватизмот на односите во семејството. (Костова, 2004)

Ова не значи дека современото семејство не се менува. Напротив, современото семејство се менува, како по однос на неговата структура, така и по однос на односите во него.

Се покажува дека, во вакви услови, главните показатели за формирање на асоцијално однесување кај младите се:

- пасивно-негативниот став кон активностите во семејството и надвор од него;
- апатијата;
- рамнодушноста;
- занемарувањето; и
- протестот. (Кучуб, 2009)

Асоцијалното однесување, како современа компонента, се манифестира во пасивни реакции, но и во позиција на антидисциплински манифестации, пркосно однесување, и сл. Тоа може да се изрази како активна опозиција кон родителите, наставниците и врсниците, вандализам, демонстративно непочитување на правилата на однесување во семејството, во училиштето и надворешната средина.

Ваквите карактеристики на семејно исклучување се првите знаци за појава на асоцијалното однесување кое се манифестира во форма на:

- прекршоци;
- алкохолизам;
- наркоманија;
- суицидно однесување; и
- агресивни, непријателски реакции кон другите во интеракцијата со возрасните и врсниците. (Такмакова, 2011)

Противречноста помеѓу традиционалните форми и методи на семејно воспитание и современите форми и методи кои ги наметнуваат современите услови на живот го зголемуваат нивото на агресија кај децата и младите. Сето ова ја зголемува осаменоста кај децата, нивната анксиозност, ја намалува самодовербата, ја зголемува импулсивноста, интернет-зависноста, итн.

Во случаи кога комуникацијата станува позачестена помеѓу родителите и децата, се намалуваат симптомите на асоцијално однесување. Исто така, доаѓа до намалување на агресијата, анксиозноста, склоноста кон ризично однесување, чувството на осаменост, се зголемува самодовербата кај децата, итн. Во исто време, родителите се помотивирани да го посетуваат училиштето и сето тоа влијае кај нивните деца да се намали тенденцијата за асоцијално однесување. (Такмакова, 2011)

Во литературата, врз основа на бројни истражувања, се утврдува дека најризична возраст за појава на асоцијално однесување е периодот на адолесценцијата.

Некои автори адолесценцијата ја означуваат како „тинејџерска криза“. Како најкритичен период го издвојуваат периодот од 10-тата до 15-тата година, што одговара на почетокот на транзицијата на детето од детство во зрела возраст. Овој период уште се означува и како „криза на адолесценцијата“, која се карактеризира со надворешни промени (промени во карактеристиките на воспитанието, намалување на униформните барања од возрасните, промена на социјалниот статус на детето, итн.) и внатрешни промени (кои се биолошки и психолошки детерминирани) како претпоставки кои ги утврдуваат условите за формирање на асоцијално однесување кај адолесцентите. (Такмакова, 2011)

Асоцијалното однесување на адолесцентите може да добие форма на зависности, како и разни форми на растројство, чии причини доаѓаат, главно, од семејството.

Авторите кои се занимаваат со објаснување на причините за асоцијално однесување кај младите главно ги истакнуваат следниве фактори:

- биолошки фактори (каде што ги вклучуваат генетските, физиолошките и психолошките карактеристики на личноста);
- социјални фактори;
- социоекономската криза во земјата, промената на идеологијата;
- намалувањето на влијанието на традиционалните вредности во општеството;
- негативното влијание на медиумите и промените во семејството;
- микрофакторите (проблемите на децата во семејството; тешкотиите за комуникација во група, дружба со деца и млади кои веќе покажуваат асоцијално однесување, и сл.);
- негативните аспекти на воспитанието и образованието на децата во училиштето;
- психолошките фактори (високо ниво на анксиозност, агресивност и сл.);
- намалената интелектуална способност;
- нискиот степен на развој на способности со кои би го контролирале своето однесување;
- несообразност во однесувањето;
- недостиг на разбирање за важноста на детето;
- општо прифатените „норми на општеството“;
- различни групи на млади со асоцијално однесување; и
- неприфаќање на мотивите на другите. (Такмакова, 2011)

Со анализа на литература, може да се дефинираат различни причини и форми:

- промени во современото семејство, во смисла на нарушени односи помеѓу членовите во него;
- семејства кои самите покажуваат асоцијални однесувања (алкохолизам, наркоманија, нарушени односи, и сл.); и
- исклучување и отстапување во зависност од функциите на семејството. (ibid)

Нагласивме дека семејството и училиштето се најважните образовни и воспитни институции кои комуницираат и се дополнуваат едни со други. Овие социјални институции се најважните фактори кои го одредуваат формирањето на интегритетот на детето.

Согледувајќи ја контрадикцијата помеѓу потребата од спроведување на социјалните и воспитни спречувања на асоцијалното однесување на децата и младите во Република Македонија и недоволното познавање на трендовите, условите и нивната имплементацијата во пракса, ја идентификуваме потребата од изучување на странските искуства на социјалното и воспитното спречување на асоцијално однесување кај децата и младите и идентификувањето на начините за пренесување и адаптација во нашата практика.

Релевантноста и теоретската важност на овој проблем доведе до изборот на предметот на нашето истражување.

Поаѓајќи од констатацијата дека семејството е еден од клучните фактори за појава на асоцијално однесување кај децата и младите, нашиот труд го означуваме со насловот: „Семејството и асоцијалното однесување кај децата и младите во средните училишта во Република Македонија“.

Во оваа смисла, поставивме истражување со кое сакаме да дознаеме од какви семејства произлегуваат децата и младите кои покажуваат асоцијално однесување.

Акцентот на истражувањето се стави на истражување на родителите на децата и младите кои веќе покажале некаков облик на асоцијално однесување во училиштето, со кое сакавме да испитаме какви се нивните семејства, односите во нив, постоењето на ризични фактори во нив, и сл.

Исто така, ги анкетиравме и наставниците, педагозите и психолозите од средните училишта, за да ги испитаме нивните мислења и ставови за улогата на семејството во појавата на асоцијалното однесување на младите во средните училишта.

2. ТЕОРИСКО РАЗГЛЕДУВАЊЕ НА ПРОБЛЕМОТ

2.1. Современо семејство

2.1.1. Значењето на семејството за развојот и воспитанието на децата и младите

Во разгледувањето на значењето на семејството за развојот и воспитанието на децата и младите ќе појдеме од фактот кој го наведуваат бројни автори кои се занимаваат со проблемите на семејната педагогија, односно фактот дека семејната средина е најприродна средина во која детето го започнува својот живот и развиток.

Притоа се наведува дека детето доаѓа на свет беспомошно, незаштитено и неговиот опстанок и понатамошен развиток се целосно зависни од другите луѓе, најпрво од оние во најблиската социјална средина - семејната средина. Ваквиот факт го истакнува големото значење на семејството за развојот на детето.

Во кругот на семејната средина детето ги остварува првите контакти со другите луѓе, најпрво со мајката, а потоа и со другите членови во него.

Во оваа прва средина детето ги стекнува првите искуства кои се однесуваат на неговиот физички и емоционален опстанок и развиток. Тоа ја остварува првата комуникација со мајката, учи дека со своето плачење добива храна и му се задоволуваат другите животни потреби. Неговата комуникација постепено се проширува и на другите најблиски членови од семејството.

Основна потреба на малото дете е потребата за сигурност, која ја задоволува во кругот на семејството во непосредниот однос со родителите и браќата и сестрите и

другите членови од семејството. Токму чувството на сигурност психолозите го одредуваат како основен предуслов за правилен развој на младата единка. Таквата сигурност е одредена пред сè од љубовта која мајката, родителите и другите членови во семејството постојано и несебично му ја даваат на малото дете. (Костова, 2000)

Меѓу основните барани предуслови кои ги обезбедува семејството се наведува и чувството за припадност на даденото социјално милје, кое ја зголемува сигурноста кај младите членови на семејството, но истовремено го формира и чувството на должност кое секој член од семејството го има кон другите членови во него.

Таквите чувства ги создаваат основните претпоставки младата личност слободно да ги манифестира своите стекнати способности и, што е уште позначајно, во животот да истапува со доверба кон другите и кон самата себеси. (ibid)

Кога зборуваме за значењето на семејството за развојот на децата и младите, потребно е да нагласиме дека во развојот на педагошката мисла и практичните педагошки настојувања се среќаваат две екстремни становишта.

Според становиштето кое го застапуваат Фројд, Адлер и нивните следбеници, семејството е единствен, најзначаен и незаменлив фактор во развојот на личноста.

Таквиот став го потврдуваат со своето учење според кое личноста на човекот е целосно формирана во првите 5-6 години од животот.

Соодветно на таквото учење, ако овие години детето главно ги поминува во семејството, следува и заклучокот дека семејството е единствениот и најзначајниот фактор за развој на личноста на човекот. (ibid)

Дијаметрално спротивно становиште егзистира во периодот помеѓу двете светски војни и во периодот по победата на Октомвриската револуција во Русија и формирањето на СССР. (ibid)

Во овие периоди, во настојувањето за поопштествување на воспитанието и образованието се отиде во крајноста целосно да се негира значењето на семејството за развојот на личноста на детето и човекот воопшто.

Во практичните настојувања во овие периоди се отиде дотаму што децата се одземале од семејствата за кои се сметало дека се неповолна средина за правилен развој на децата и тие се сместувале во т.н. „детски домови“ каде што грижата за нивниот развој и нивното воспитание во целост ја преземала државата.

Подоцна се извршени истражувања со кои се сакало да се докаже исправноста на таквите настојувања. Поточно, истражувањата се состоеле во споредување на физичкиот и психичкиот развој на децата кои растеле и се развивале во т.н. „детски домови“ и децата кои растеле и се развивале во просечни семејства.

Истражувањата покажале забележителни заостанувања, како на физички така и на психички план, кај децата сместени во „детските домови“ во однос на децата кои живееле во просечни семејства.

За обележување е и резултатот кој покажал зголемена смртност на децата одвоени од своите семејства, иако во „детските домови“ се водело сметка да се обезбедат потребните предуслови за правилен физички и психички развој (високи хигиенски нормативи, правилна исхрана, солидна облека, и сл.).

Медицината долго време не била во состојба да даде објаснување за таквата противречна ситуација. Подоцна одговорот го дала психологијата. Имено, психолозите докажале дека кај децата одвоени од своите најблиски отсутувала желба за живот, што се манифестирало, меѓу другото, и во нивната зголемена смртност. (Костова, 2000)

Современите дисциплини кои се занимаваат со семејството и неговото значење за развојот на децата и човекот воопшто, го застапуваат сфаќањето дека семејството е еден од значајните фактори од кои зависи развојот и воспитувањето на децата, меѓутоа, тоа не смее да се одреди како единствен и незаменлив фактор за развојот на човекот.

Значењето на семејството се објаснува со неговата улога во развојот и воспитувањето на децата, особено во првите години од животот, кога започнува процесот на детската социјализација и се формира детското искуство.

Меѓутоа, современата семејна педагогија не го ограничува значењето на семејството на првите години од животот на детето, поради фактот што детето, младиот човек и возрасниот, главно, својот живот го поминуваат во семејство.

Во оваа смисла Артур Милер пишува дека „сите луѓе, во своите мисли, секогаш ги поврзуваат сигурноста, љубовта, душевното спокојство и гордоста со идејата за семејство.

Значењето на семејството за развојот и воспитувањето на децата особено се истакнува поради фактот што во кругот на семејството започнува процесот на социјализација на младите, се стекнуваат првите искуства за животот и луѓето, се

формира свест за сопствената вредност, поточно се формира сликата за себеси, се учат позитивните чувства какви што се: љубовта, солидарноста и надминувањето на егоизмот, почитувањето на другите луѓе и нивните мислења, и сл.

Истражувањата покажуваат дека мислењата, ставовите и вредностите кои ги поседуваат родителите, во голема мера, стануваат мислења, ставови и вредности на децата и младите во семејството.

Во семејството се формираат најдобри услови за идентификација на младите со родителите, или другите членови во него. Прифаќањето на семејните обичаи е првата алка во прифаќањето на културата на сопствениот народ. (Костова, 2000)

За разлика од сите други мали групи, семејството е група во која човекот влегува во текот на целиот свој живот и влијае на него во текот на целиот живот.

Обично се наведува и општественото значење на семејството, поради тоа што односите кои се создаваат во семејството стануваат основа за формирањето на општествените односи во целост. Во оваа смисла, семејството е своевиден мост помеѓу индивидуата и општеството, поточно, семејството ја носи одговорноста и за индивидуалниот и за општествениот развој на личноста.

2.1.2. Определување на поимот семејство

Семејство било и е предмет на интерес на стручњаци од разни профили: социолози, психолози, антрополози, лекари, биолози, економисти, педагози и сл. Во рамките на различни науки се одвоиле и посебни научни дисциплини кои го истражуваат семејството, но од различни аспекти.

Така, на пример:

- во рамките на социологијата се одвоила социолошка дисциплина во името на: *социологија на семејството*, која го проучува семејството како општествена група, нејзиното функционирање и структура;

- во рамките на педагогијата се диференцирала педагошка дисциплина именувана како: *семејна педагогија*, чиј предмет на истражување се законитостите на воспитната работа во услови на семеен живот;
- *семејната андрагогија* се задржува посебно на воспитанието и образованието на возрасните за живот во семејство;
- *семејното право*, како научна дисциплина на правната наука, ги проучува бракот и семејството, односите, правата и обврските на членовите во бракот и семејството, прашањата со кои е регулиран разводот на бракот, прашањата на старателството врз децата, и сл.;

Оттука и определувањето на поимот семејство станува интерес на сите наведени дисциплини.

Речиси сите автори, независно од нивниот профил, се согласуваат со констатацијата дека семејството е група.

Така, Ман наведува дека семејството е мала група во која постои природно поврзување помеѓу членовите.

Екермен го определува како примарна група, како посредник помеѓу индивидуата и општеството.

Савичевиќ зборува за семејството како за микросоцијална група.

Језерник го дефинира семејството како прва група на која ѝ припаѓа секоја човечка единка.

Никола Рот зборува за семејството како за социјална група. (Костова, 2000)

Ако семејството е група, како што се согласуваат повеќето автори, тогаш, како група, тоа е динамична категорија, подложна на менување, под влијание на влијанија кои доаѓаат однатре и од надвор.

Во оваа смисла, доста пластично, Екермен го определува семејството како „парадоксална и несфатлива појава, добива многу форми, насекаде е исто, а сепак никаде не е исто. Со векови е исто, а, сепак, никогаш не е исто“. (ibid)

Преобразбата на семејството е негова постојана одлика. Семејството е во најдиректна зависност од условите за живот во него, од односите помеѓу неговите членови, од правата кои ги имаат различните членови во заедницата, и сл.

Најпрво, секое семејство е подложно на внатрешни промени кои се одредени од внатрешните врски помеѓу мажот и жената и родителите и децата, или поточно од односите на секој член во семејството со другите членови во него во дадено време и простор. Во различни периоди од животот на поедините членови во семејството се менува и структурата на семејството. Една индивидуа има различна улога во различните периоди од нејзиниот живот (дете, младинец, возрасен, женет, мажен, со деца или без, вработен или не, и сл.).

Од друга страна, секое семејство претрпува промени кои се условени од општите промени во општествените, економските, културните, техничко-технолошките, производните, и други промени.

Во оваа смисла, Морган нагласува дека „семејството е чедо на општеството и го следи неговиот развој“.

Дискутирајќи по прашањето за определувањето на поимот семејство, Екермен заклучува дека „семејството е заедница на полови и деца кои произлегуваат од таа врска, дека е примарна заедница во која се развива личноста на детето и дека е таква заедница која обезбедува психосоцијална поврзаност на членовите“. (Костова, 2000)

Можеме да забележиме дека различните автори кои се занимаваат со прашањето за определувањето на поимот семејство, главно, се сложуваат со фактот дека семејството е социјална група.

2.1.3. Карактеристики на современото семејство

Респектирајќи ја менливоста на семејната средина, исто така, можеме да определиме и некои карактеристики кои се независни од времето и просторот.

Такви карактеристики се, на пример:

- Семејството почива врз хетеросексуални врски, со кои се задоволуваат природните потреби на мажот и жената и кои обезбедуваат репродукција и потомство (биолошка основа);

- Семејството заснова систем на сроднички односи, како основа на полови табуа и поделба на улогите (т.н. „биосоцијална основа“);
- Семејството развива и обезбедува социјални и индивидуални особини на личноста (т.н. социјална основа); и
- Семејството може да обезбедува и определена економска дејност (т.н. „економска основа“).

Говорејќи за основните одлики на семејството, Доланц забележува дека посебноста на семејството, на прво место, е во тоа што во него мора да постои љубов, која ја поставува како основна сила која има моќ за поврзување на членовите во него. Според него, љубовта е она што ги поврзува родителите и родителите и децата и им дава богат и исполнет семеен живот.

Со проблемот на определувањето на посебните карактеристики на семејството се занимава и Никола Рот. Тој ги одвојува следниве особини:

1. Во семејството постои пообемна и посложена интеракција од онаа која постои во другите групи, поради тоа што постојат блиски и поразновидни односи помеѓу членовите. Развиената интеракција и развиените односи помеѓу членовите имаат значење за сите членови во семејството, но посебно значење имаат за формирањето на личноста на децата.
2. Определувањето на врските помеѓу членовите во семејството има посебни квалитети: интензивна емоционална поврзаност помеѓу сите членови - сопругниците, родителите и децата, браќата и сестрите; интерперсоналните врски се посебни, посложени, поинтензивни и подлабоки од оние во другите видови групи; и тие се поинтензивни од социометриските врски помеѓу членовите во другите групи.
3. Овие врски особено ги карактеризира интимноста во односите. Довербата помеѓу членовите, слободното манифестирање на чувствата и мислите и непреченото манифестирање на особините на личноста.
4. Семејната група е доста трајна, и покрај тоа што односите помеѓу членовите се менуваат поради биолошките и психолошките промени кај одделните членови и

поради промените во општествените сфаќања за улогата на поедините членови во семејството.

Сите овие специфичности јасно ја отсликуваат природата на семејните односи. (Rot, 2010)

2.1.4. Промените во современото семејство и воспитанието

Меѓу суштинските одлики на семејната средина е нејзината променливост. Тоа значи дека нејзините структура, суштина и функција се во непосредна зависност од економските, културните, техничко-технолошките и други услови во општеството.

Токму затоа педагошката наука семејното воспитание го разгледува како менлива категорија која е конкретно-историски условена.

Меѓутоа, треба да се каже дека семејното животно подрачје има некои посебности кои го чинат, повеќе или помалку, отпорно на општествените промени. Во оваа смисла, во социолошката литература се укажува на фактот дека семејството е релативно затворена и интимна општествена заедница. (Бергант, 1974)

Релативната затвореност и одделеноста на семејниот живот од јавниот општествен живот, во одредена мера, е нужна одлика на семејната заедница, затоа што тоа им обезбедува потребен степен на интимност и сигурност на луѓето, кои во сопственото семејство го наоѓаат потребниот одмор од работните задолженија кои ги извршуваат надвор од него и им овозможува задоволување на биолошките и рекреативните потреби.

Меѓутоа, таквата затвореност на членовите, во некои семејства, може да добие димензија на целосна оддалеченост од општествените збиднувања, која може да се развие во драстична противречност помеѓу семејниот и општествениот живот, како и противречност помеѓу семејните и општествените вредности, ставовите и уверувањата кои се негуваат во општествената заедница и оние кои се негуваат во затворената семејна заедница. (ibid)

Ситуацијата на одвоеноста на семејниот живот од општествениот, во овој случај, станува негова негативна одлика и по однос на воспитанието на децата, поради ситуацијата, децата да се принудени да живеат во два различни света: во светот на своето семејство и во реалниот надворешен свет.

Друга значајна карактеристика на семејниот живот и семејното воспитание е тенденцијата кон конзервативизам во семејниот живот, која се изразува во настојувањата да се зачуваат традиционалните вредности во семејството и животот и односите во него, да се уредуваат по примерот на семејството на своите родители.

Таквата тенденција ја прави семејната средина помалку подложна на промени условени од промените во општеството. И оваа тенденција може да се разгледува како сериозна тешкотија во воспитанието на младите ако се наоѓаат растргнати помеѓу настојувањата да го прифатат „новото“ во општеството, а да го зачуваат „старото“ во семејството. (ibid)

Меѓутоа, наведените особености на семејството не треба да се сфатат како карактеристики кои обезбедуваат непроменливост на животот и односите во него.

Како општествена категорија, семејството е секогаш поврзано со општествениот развој и, во таа смисла, може да се зборува за промени во организацијата на семејниот живот, во односите кои во него се создаваат, во позицијата која ја имаат одделните членови во семејството, во бројот на членовите во семејството, и слично. (Костова, 2004)

Во оваа смисла, јасно можат да се диференцираат карактеристиките на развојните фази на семејството, кои историјата на општеството ги означува како посебни развојни циклуси.

За нашите простори, и пошироко за Балканот и Европа, историчарите на семејството како посебен вид семејна организација од минатото го истакнуваат т.н. патријархално семејство.

Основна одлика на ова семејство е тоа што за животот на семејната група основа е производно-економската функција.

Основна карактеристика на ова семејство, особено во руралните услови на живот, е големиот број членови кои живеат во него. Во едно семејство често живееле и по три генерации заедно, него го сочинувале поголем број блиски роднини и голем

број деца. Забележителна одлика на ова семејство е неговата честа менливост, особено по однос на неговата структура, поради одвојувањето на членовите од него во намера да формираат свои семејства, или да станат членови на други семејства (на пример, на семејството на мажот) или да го напуштат семејството во потрага по подобар живот (преселувања, печалбарство и сл.). (Костова, 2004)

Големиот број деца значи и голема возрастна разлика помеѓу нив, што едноставно значи услов за помала кохезивност. Во патријархалните семејства, не е ретка и големата разлика во годините помеѓу сопругниците. Ваквата карактеристика го прави патријархалното семејството помалку кохезивно.

Основа на овој модел на семејство е доминантната улога на таткото односно, на т.н. глава на семејството, кој има позиција на раководител на семејната заедница и ја има улогата на правен застапник на семејството и на неговите членови надвор од него. Одлучувачката улога на таткото за судбината на членовите во семејството оди дотаму што тој одлучува и за прашања од личен карактер (избор на брачен другар, избор на професија за своите деца, и др.).

Недемократските односи во семејството бараат слепа послушност од децата и безусловно признавање на непогрешливоста на родителскиот авторитет, што има свое влијание и врз семејното воспитание. (ibid)

Големото семејство организирано врз економско-производните принципи во процесот на работата ги вклучува и децата, и во зависност од возраста и полот, секој член на заедницата добива работни задолженија, кои означуваат позитивни услови по однос на воспитанието на младите.

Од друга страна, карактерот на семејните односи и стилот на раководењето во него претпоставуваат задржување на авторитетот на родителите и постарите и слепа послушност и покорност на децата, а тоа се прави со применување на репресивни воспитни мерки (чести и остри казнувања, забрани, укори и слично).

Таквиот стил и методи на семејно воспитание, несомнено, предизвикуваат негативни последици по однос на психичкиот развој на децата. Психолозите ги наведуваат: недовербата кон другите луѓе, но и кон самите себеси, стравот, отпорот, тврдоглавоста, агресивноста, чувство на вина, и слично. (Костова, 2004)

Психолозите, исто така, забележуваат дека воспитанието во услови на непочитување на личноста на детето условува тоа подоцна да не ги почитува другите

луѓе, особено да не прифаќа авторитети и, свесно или несвесно, стилот на однесувањето на родителите кон него да го пренесува на оние кои ќе се послаби од него и, се разбира, на сопствените деца.

„Криза“ во патријархалното семејство се јавува тогаш кога се јавуваат услови членовите на семејството да работат надвор од него, со појавата на индустриското производство. (ibid)

Со губењето на економско-производниот карактер, се губи потребата од постоење на големи семејни организации, што услови намалување на бројот на членовите во семејството. Одлика на современото семејство е малиот број на членови во него. Денес е најчест моделот во кој живеат родителите и децата.

Значајна одлика, која има за последица коренити промени во односите помеѓу мажот и жената во семејството, е вработувањето на жената надвор од домот. Вработувањето на жената надвор од домот претпоставува воспоставување на еднакво правни односи помеѓу неа и мажот, кој сега ја губи улогата на единствен хранител на семејството. Таквите односи значат и квалитет повеќе во воспоставувањето на поинакви односи и помеѓу родителите и децата во семејството.

Намалувањето на бројот на членови на современото семејство се согледува и преку тенденцијата за намалување на бројот на децата. Денес е најчест моделот на семејство со две или едно дете. Малиот број на деца во семејството значи и помала возрастна разлика помеѓу нив. (ibid)

Наведените одлики имаат свое влијание и врз воспитанието на децата во семејството.

Современото семејство, кое социолозите го означуваат и со поимот демократско семејство, покажува тенденција кон значајни промени и по однос на стилот на раководењето во него.

Демократизацијата на односите помеѓу мажот и жената условуваат и демократизација на односите помеѓу родителите и децата.

Меѓутоа, тенденцијата кон демократизација на односите помеѓу родителите и децата не смее да се сфати како настојување кое води кон воспоставување на анархични односи во семејството, задоволување на сите барања на децата и нивно

поставување во позиција на неприкосновени „тероризатори“ на семејниот живот (што како негативна појава егзистира во некои семејства денес). (ibid)

Демократскиот однос на родителите спрема децата треба да се сфати како однос во кој родителите го прифаќаат детето како личност во развиток, личност која има свои права, но и свои обврски во семејството.

Вработеноста на мајката надвор од домот, во педагошката литература, често се разгледува како појава која има негативни последици по однос на воспитната функција на современото семејство.

Денес, во светот, на овој план се водат дискусии кои се дури и противречни. Така, Американецот Џејмс Вилсон прашањето за вработеноста на жената го прикажува како политичко настојување на либералите, кои во ова гледаат еманципација на жената во секој однос, и конзервативците кои, барајќи враќање на традиционалното семејство и традиционалните вредности, бараат жената да остане во домот и да се грижи за воспитанието на децата, што либералите го објаснуваат како барање за враќање на нејзината нерамноправна позиција во семејството. (Милиќ, 1988)

Вработувањето на жената надвор од домот значи нејзино отсуство од домот во поголем период од денот. Со тоа е отежната функцијата на мајката на воспитен план. Таа сега, во одредена мера, ја губи традиционална улога на единствена негувателка и воспитувачка на децата.

Во суштината на овој проблем лежи прашањето за изнаоѓање на соодветна замена за мајката во периодот кога таа е отсутна од домот. Во таа смисла, сè поголемото опфаќање на децата во предучилишните установи треба да се разгледува како квалитет повеќе во правец на нивно правилно воспитание. Позитивен квалитет е и тенденцијата таткото да презема определени задолженија во домот и воспитанието на децата. (Милиќ, 1988)

Од друга страна, вработеноста на жената значи извојување на нејзина подемократска позиција во семејството, пред сè во односот со мажот.

Оваа тенденција значи позитивен фактор кој претпоставува воспоставување на демократски стил на раководење во семејството, во кое детето учи да ги почитува другите луѓе, да ги совладува себичните егоцентрични желби, ги вежба и учи позитивните социјални способности и навики, учи да одговара на барањата кои му се поставуваат, учи дека како личност има свои права, но и обврски, и слично.

Намалувањето на бројот на членовите во семејството, исто така, може да се разгледува од позитивен и од негативен аспект по однос на воспитанието на децата.

Сложената патријархална економско организирана семејна заедница давала можности за работно ангажирање на секој член во неа, во зависност од полот, возраста и индивидуалните можности. Современото нуклеарно семејство го губи таквиот квалитет, а тоа може да се разгледува и како квалитет помалку по однос на остварувањето на неговата воспитна функција. (Костова, 2004)

Исто така, поголемиот број на членови во патријархалното семејство ја зголемува можната на младите за избор на модел за идентификација во кругот на семејството, во оние случаи кога родителите не биле погоден модел за тоа. (ibid)

Семејството со помал број членови во него добива во интензитетот на кохезивноста помеѓу членовите кои живеат во него. Кохезивноста помеѓу членовите во современото семејство е резултат на поцврстите врски кои се создаваат помеѓу родителите и децата и самите деца во семејството.

Зголемениот број на разводи на браковите во современите услови на живот и зголемената смртност на луѓето е причина за зголемување на бројот на дефицитарните семејства.

Во педагошката литература може да се сретнат различни сфаќања за воспитната функција на непотполното семејство. Бројни автори животот во непотполната семејна средина го врзуваат за појавата на асоцијално и деликвентно однесување кај младите. Други автори во своите истражувања докажуваат дека непотполното семејство, само по себе, не може да се разгледува како сериозен фактор кој води кон асоцијално однесување кај младите. Воспитните проблеми повеќе се резултат на нарушените односи помеѓу мажот и жената пред самиот акт на развод на бракот, или неспремноста на родителите за соработка и по разводот на бракот. Во наши услови, не е мал бројот на разведени сопружници кои стануваат непријатели, и во такви услови, во не мал број случаи, децата се користат како оружје во меѓусебните пресметки, што, се разбира, нанесува голема штета на психичкиот развој на младите личности. (Костова, 2004)

Блиската возраст помеѓу децата во современите семејства со помал број деца е во функција на создавањето блиски односи помеѓу браќата и сестрите, поради блискоста во нивните потреби и интереси. Таквата блискост условува поцврсти емоционални врски помеѓу децата во едно семејство. (ibid)

Социолозите укажуваат на ситуацијата во современите семејства семејните циклуси да се менуваат во зависност од возраста на децата, на пример: семејства со деца од предучилишна возраст, од основно-школска возраст, од адолесцентска возраст и сл. Оваа блискост на децата во семејството не постоеше во големите патријархални семејства со многу деца во кои, помеѓу некои браќа и сестри постоела голема разлика во годините, а од тука и во потребите и интересите. Таквата ситуација ги правеше децата од едно семејство многу подалечни едни од други.

Стабилноста во структурата на современото семејство кое, може да остане иста две и повеќе децении, ја зголемува нивната кохезивност и ги продлабочува емоционалните врски помеѓу членовите во семејството. Меѓутоа, ваквата блискост на членовите во семејството може да предизвика сериозни тешкотии тогаш кога некои од членовите треба да го напуштат семејството и да формираат сопствено семејство.

Како сериозна тешкотија во современите услови на живот се јавува вештачкото продолжување на детската доба на младите, кои, поради долгиот период потребен за нивно стручно оспособување за работа во редовниот систем на воспитание и образование, долго време остануваат економски зависни од своите родители. Таквата ситуација се јавува како причина за бројни недоразбирања со родителите, кои економската зависност настојуваат да ја искористат за стеснување на слободата на младите луѓе од таквите семејства. (Костова, 2004)

Социолозите укажуваат и на појавата на изолираност на семејствата во современи услови на живот, што се јавува како тешкотија во нивното вклучување во општествениот живот. Ваквата изолираност на семејствата станува негативна одлика на современото семејство, особено во оние случаи кога постои расчекор помеѓу општествените вредности и вредностите кои се негуваат во семејството. Во такви ситуации се јавува т.н. „двоен морал“ кај младите - едно однесување во семејството, а друго надвор од него, или до ситуации да не се прифаќаат општествените норми и вредности. (ibid)

Треба да нагласиме дека, кога зборуваме за особеностите на современото и патријархалното семејство, треба да го почитуваме фактот дека не можеме да зборуваме за чисти модели на патријархално и современо семејство, туку структурата на поедините семејства треба да се разгледува како посебност на секое семејство. Елементи на патријархалното и на современото семејство, во различен сооднос,

среќаваме во секое семејство. Меѓу другото, тоа е условено од националната и верската припадност, образовното ниво на членовите во семејството, негувањето на традицијата и обичаите, и сл.

Оттука, кога зборуваме за карактеристиките на современото семејство, правилен е оној пристап кога обележјата на современото семејство ги разгледуваме како современа тенденција во животот и семејната организација, а не зборуваме за чисти модели на современо семејство. (ibid)

Кога зборуваме за промените во семејството и нивното влијание на воспитанието на децата и младите во него, не можеме да ги занемариме најновите промени во економскиот и политичкиот систем во нашата земја, кои имаат влијание на целината на животот и односите помеѓу луѓето, а во таа смисла и на семејниот живот.

Карактеристика на современиот живот кај нас се сериозните потреси во сферата на работата, укинување на работни места, стечаи, осиромашување на луѓето во некои сфери на работа и сл. што директно се одразува на сигурноста на поединците, но и на семејствата во целина. Не е потребно големо докажување да се сфати дека таквите потреси ја дестабилизираат кохезивноста на семејствата и се фактор кој условува намалување на нивната воспитна функција.

Преголемата ангажираност на родителите за материјалната егзистенција на семејството, во голем број случаи, условува занемарување на нивната родителска, а особено воспитната функција.

Како сериозен фактор за дестабилизација на одредени семејства некои социолози ја наведуваат појавата на национална и верска нетрпеливост, што условува сериозни тешкотии во т.н. мешани бракови. (Трпеноска, наведено кај Костова 2004).

Сериозен проблем во воспитанието воопшто, а и во семејното воспитание, е т.н. „вредносна криза” во современото општество, во ситуација кога старите вредности го губат своето значење, а се јавуваат тешкотии во конституирањето на нови вредности, и, уште повеќе, во нивно прифаќање од страна на младите. (ibid)

2.1.5. Основните претпоставки за правилно воспитание во семејството

Семејството се јавува како фактор со дијаметрално спротивно влијание врз развитокот на детето.

Имено, тоа може да се јави како доста позитивен фактор во развитокот на детето, но и како фактор кој условува неуспешност во детската социјализација и појава на асоцијално однесување.

Условите кои едно семејство го определуваат како позитивен или негативен воспитен фактор се доста сложени и често повеќезначно детерминирани. Тие се во непосредна или посредна зависност од економските, социјалните, културните, образовните и други услови во семејството, од односите помеѓу членовите во семејството, од емоционалната семејна атмосфера, од развиеноста и можностите за извршување на семејните функции во целост, а особено од можностите и оспособеноста на родителите правилно да ја извршуваат својата воспитна функција. (Костова, 2000)

Оттука, особено значење има одговорот на прашањето: која и каква семејна средина обезбедува позитивни услови за успешен развиток и правилно воспитание на детето.

Одговорот на поставеното прашање не е едноставен, пред сè, поради тоа што секое семејство претставува своевидна комбинација на ситуации, услови и односи кои ја чинат неговата специфичност. Во оваа смисла, Екермен вели дека „семејството е парадоксална и несфатлива појава, насекаде е исто, а сепак никаде не е исто. Со векови е исто, а сепак никогаш не е исто“. (Екермен, 1966).

Посебноста на воспитанието во семејството ја чини фактот што воспитните настојувања во него повеќе имаат карактер на спонтано дејствување, а помалку на рационално организиран и насочен процес. (Костова, 2000)

Ние ќе направиме обид да одвоиме некои услови и ситуации кои можеме да ги окарактеризираме како основни претпоставки за правилно семејно воспитание.

Односите во семејството, и тоа како односи помеѓу мажот и жената, односи помеѓу родителите и децата и односи помеѓу самите деца во семејството, избиваат

меѓу најзначајните претпоставки кои обезбедуваат успешност или неуспешност во извршувањето на семејните функции.

Во оваа смисла, значајни се согледувањата кои укажуваат на фактот дека демократските и рамноправни односи помеѓу мажот и жената и помеѓу родителите и децата и самите деца во семејството, каде што доминираат ситуации на пријателско и соработничко комуницирање, стануваат императив за семејство за кое може да се каже дека обезбедува позитивни услови за развој на децата во него. И обратно: разрушените семејни односи, како односи помеѓу мажот и жената и родителите и децата, понатаму, односи во кои доминира автократско однесување и раководење, или незаинтересираност, па дури и непријателски односи помеѓу нив, условуваат такви влијанија кои се движат на скалилото од отежнатост во воспитните влијанија до влијанија кои за директна последица ја имаат појавата на асоцијално однесување на децата до малолетничко престапништво и деликвенција. (ibid)

Марија Костова наведува дека промените во современото семејство во прв ред значат настојувања кон демократизација на односите во него. Се разбира дека тоа не значи добра волја, пред сè на мажот, кој сака да се откаже од доминантната позиција во семејството, туку демократизацијата на односите помеѓу мажот и жената во современото семејство е директна последица на промената на економската положба на вработената жена, која со извојувањето на економска рамноправност во семејството сè повеќе си обезбедува и подеднакво правна позиција со мажот.

Демократизацијата на односите помеѓу мажот и жената условува и подемократски односи помеѓу родителите и децата во семејството. (Костова, 2000)

Меѓутоа, овој процес не е еднаков, а најмалку закономерен во сите семејства. Напротив, посебноста на семејната средина се согледува токму во многу специфичните услови и ситуации кои се создаваат во секое посебно семејство. (ibid)

Современите истражувања укажуваат на големата значајност на односите кои се формираат помеѓу самите деца во едно семејство. Во оваа смисла се укажува на специфичностите во односите помеѓу децата од различна возраст и различен пол. Денес науката укажува дека за развојот на една личност не е сеедно дали е прво или последно дете во семејството, дали се развива во семејство во кое растат деца од различен или ист пол, и сл. (Ѓоргевиќ, 1985)

Успешноста на воспитанието во семејството, во прв ред, зависи од оние суптилни интеракции кои најчесто се воспоставуваат преку комуникативни врски помеѓу субјектите кои во него дејствуваат. Посебноста на овие односи ја карактеризира блиската интимна врска помеѓу нив.

Колку е возраста на детето помала, толку и нерамноправноста во односите родител-дете е поголема. Нерамноправноста е условена од повеќе фактори, меѓу кои се: возраста, знаењето, психичката и физичката зрелост, искуството, и др. Во врска со овој проблем, во современите семејства среќаваме две екстремности.

Тоа се всушност две крајности кои отстапуваат од современото барање на семејната педагогија за ставање на детето во колку што е можно поактивна позиција во семејниот живот. (Костова, 2000)

Воспитната работа воопшто, а особено во семејството, во голема мера е детерминирана од воспитните стилови кои ги користи воспитувачот.

Во педагошката и психолошката литература среќаваме различни класификации на воспитните стиловите.

Класична класификација е онаа која ја прават Левин и Липид. Тие определуваат три воспитни стила:

1. Авторитарски воспитен стил, кој во својот „чист“ вид е карактеристичен по тоа што раководителот е апсолутен и единствен наредбодавач, на кого сите останати членови од групата мора без приговор да му се покоруваат и докрај да ги извршуваат неговите наредби. При авторитарското раководење, главно се користат методите на присилување и патернализам, додека методата на уверување е сведена на минимум.
2. Демократски воспитен стил, каде што воспитувачот не е изолиран „авторитар“ туку е водач кој настојува својата група да ја води врз основа на соработка и договор со своите членови. Сите членови имаат можност да предлагаат, да дискутираат за задачите кои треба да ги извршат и за начините како тоа најдобро да се направи. Карактеристично е тоа што и при овој воспитен стил групата најчесто го извршува она што го бара воспитувачот од неа, меѓутоа, членовите на групата не ги чувствуваат идеите и барањата како наметнати, туку тие произлегуваат од дискусијата во која сите заеднички учествувале и од договорот кој сите го донеле.

3. Познат воспитен стил е и т.н. „laissez-faire“ стилот, или стил на незаинтересираност. (Звонаревиќ, 1989)

За семејното воспитание значајно е да се забележи дека различните воспитни стилови условуваат и различна социо-емоционална клима.

Позитивната емоционална атмосфера избива меѓу позначајните психолошки услови, која обезбедува позитивни психо-педагошки влијанија во семејната средина.

Семејната атмосфера има посебно значење за раната социјализација на децата. Пријатната семејна атмосфера како позитивна внатрешна микроклима условува хармонично изградување на детската личност.

За воспитната работа во семејството значајни се согледувањата дека социјално-емоционалната димензија на интеракцијата и комуникацијата е условена од: непосредноста, срдечноста, искреноста, доверливоста, итн.

Бројни истражувања на планот на семејното воспитание, како ризични фактори во воспитанието на децата и младите ги вбројуваат условите на живот во т.н. дефицитарни или непотполни семејства.

Во педагошката, социолошката и правната литература, основно и едноставно мерило за поделба на семејствата е целосноста на неговиот состав, или со други зборови кажано, во колкава мера семејството е „општествена целина“. Оттука, подигањето на децата од страна на еден родител станува важна претпоставка за вбројување на таквото семејство во групата на т.н. непотполни семејства. Меѓутоа, во посовремената литература, поделбата на семејствата на потполни и непотполни се врши според два вида врски, и тоа: општествени и емотивни. Во оваа смисла, како непотполно семејство не се смета само она во кое недостасува еден родител, туку и она семејство во кое и двајцата родители се присутни, меѓутоа се прекинати емотивните врски помеѓу членовите во нив, особено помеѓу родителите или помеѓу родителот и детето. (Голднер-Вуков, 1988).

Во американската литература, бројни автори го застапуваат становиштето дека при класифицирањето на некое семејство во групата непотполни семејства треба да се земе предвид и психолошкото присуство и вложување на сите членови во семејството,

поточно и психолошката димензија и нивното заемно дејствување - интерактивната димензија. (ibid)

Оттука, потребна е голема претпазливост во објаснувањето на последиците кои произлегуваат од физичкото неприсуство на еден родител во семејството, зашто сосема е сигурно дека самиот факт што децата растат во семејство во кое недостига еден од родителите не значи и непосредно условување на негативен развиток и асоцијално однесување кај децата. Негативното однесување кај некои деца кои потекнуваат од такви семејства може да биде последица, не на дефицитарноста на семејството туку на условите и односите во него (на пример: нарушени семејни односи пред разводот на бракот, стрес по смртта на еден од родителите, и сл.).

Токму затоа, дефицитарното семејство треба да се разгледува само како „ризичен“ фактор по однос на развитокот и воспитувањето на децата во него. (Костова, 2000)

Во некои истражувања, како фактор кој условува асоцијално однесување на децата се наведува бројот на децата во семејството. Во оваа смисла се укажува на воспитната загрозеност во семејствата со многу деца, од една страна, и опасноста по однос на правилната социјализација на детето во оние семејства каде што живее само едно дете, од друга страна.

Во одговорот на поставеното прашање неминовен е пристап кој ќе доведе до објаснувањето дека, во услови на постоење на повеќе деца во семејство, на нашите простори, најчесто станува збор за семејства со низок социоекономски статус, семејства во кои отсуствува доволна грижа и правилна нега на родителите за децата, во кои постои слаба кохезивност помеѓу членовите, нарушени односи помеѓу родителите и родителите и децата, незадоволителна емоционална атмосфера, и сл. Сето ова наведува на заклучокот дека многудетното семејство е негативен и ризичен воспитен фактор само тогаш кога е проследено со други негативни карактеристики, пред сè, како резултат на сиромаштијата на тие семејства. Напротив, ако станува збор за семејство со солидно социоекономско ниво, тогаш постоењето на повеќе деца е услов повеќе и за нивното правилна социјализација и позитивно воспитание. (Петровска, 2009)

По однос на негативното дејствување на семејствата со едно дете, пред сè на нивната социјализација, денес се укажува на бројните можности кои ги овозможуваат

другите воспитни фактори, како предучилишните установи и училиштата, како компензатори за оние услови кои недостигаат во таквите семејства. (ibid)

Некои автори укажуваат на тоа дека тешкотии во воспитното насочување на децата имаат и оние семејства кои се наоѓаат на ниско социоекономско и социо-културно ниво, какви што се: семејствата на невработени родители, корисници на социјална помош, неквалификувани работници, со еден збор: семејства со неповолни социо-материјални, станбени и други животни услови.

Меѓутоа, и во интерпретацијата на таквите заклучоци е потребна голема претпазливост. Имено, материјалниот статус на семејството, како ризичен фактор по однос на правилниот развој и воспитанието на децата, исто така треба да се разгледува во контекстот на бројни други односи и ситуации кои се јавуваат во таквите семејства. (Стевановиќ, 2000)

Во современи услови на живот, како еден од негативните услови во семејството некои ја разгледуваат и вработеноста на жената.

Во суштината на овој проблем лежи проблемот на изнаоѓање на соодветна замена за мајката по однос на негувањето и воспитувањето на децата во периодот кога е отсутна од домот. Во оваа смисла, процесот на сè поголемото опфаќање на децата во предучилишните установи значи квалитет повеќе по однос на целината на воспитанието на децата.

Од друга страна, ако вработеноста на жената и нејзиното заработување за домот и семејството значи извојување на нејзина подемократска позиција во семејните односи, тогаш таквата тенденција треба да се разгледува како позитивен фактор кој води кон поинакви односи во семејството, а тоа е ситуација која условува и поактивна позиција на детето и младиот човек во семејството, кога детето учи да ги почитува луѓето, да ги совладува егоцентричните желби, ги вежба и учи позитивните социјални сили и способности, учи да одговара на барањата кои му се поставуваат, учи дека како личност има свои права, но и свои обврски. (Костова, 2000)

Сериозен проблем во современите семејни односи и семејното воспитание претставува и опаѓањето на родителскиот авторитет. Во современи услови, младите вклучени во воспитно-образовниот процес добиваат широко образование кое, во не мал број случаи, е повисоко од образованието на родителите. (ibid)

Во современите услови на живот како проблем се јавува и вештачкото зголемување на детската доба на младите кои учат. Овие млади луѓе остануваат економски зависни од родителите во поголем период од животот. Економската зависност, од своја страна, условува целосна зависност на младите од нивните родители. Оваа ситуација станува ограничувачки фактор за бројни постапки и одлуки на младите. Тоа условува бројни тешкотии и проблеми на емотивен и воспитен план, со кои многу родители денес тешко излегуваат на крај. (ibid)

3. АСОЦИЈАЛНО ОДНЕСУВАЊЕ НА ДЕЦАТА И МЛАДИТЕ

3.1. Определување на основните поими

Во социолошката, психолошката и педагошката литература среќаваме различни определби на поимите кои се однесуваат на нарушувањето на однесувањето на учениците.

Главно се среќаваат поимите: асоцијално однесување, антисоцијално однесување, пореметување на однесувањето, ризични однесувања или деца и млади во ризик, нарушување на однесувањето, и сл.

Сите овие термини се помалку или повеќе слични или различни и опфаќаат една димензија на однесувањето на учениците која е повеќе наклонета кон социологијата или психологијата. Некои поими авторите ги користат како синонимни, на пример асоцијално и антисоцијално однесување на децата и младите.

Меѓутоа, некои автори прават обиди да ги раздвојат и да ги одредат обележјата по кои тие се диференцираат.

Токму оттука, ние ќе се задржиме на определбите на асоцијално и антисоцијално однесување кои ги среќаваме кај Uzelac и Bouillet.

Така, Узелац (Uzelac) смета дека: терминот асоцијално означува несоцијална, недруштвена, противдруштвена личност која не го сака општеството и заедницата, која нема никакви општествени чувства, која е нехумана, себична личност. (Uzelac i Bouillet, 2007)

Petz асоцијалното однесување го определува како социјално независно однесување кое не е под влијание на социјалните норми и стандарди, не е во согласност со нив, но не е ни спротивно од нив. (Petz, 1992)

Личноста која асоцијално се однесува е индиферентна кон општествените вредности, социјалните обичаи и правила. Имено, социјалните обичаи и правила и

социјалните норми не дејствуваат како регулатори на нејзиното однесување и не се насочени кон остварување на социјалните цели.

Според Узелац, антисоцијалното однесување е однесување кое е во спротивност со социјалните и моралните норми и е штетно за функционирањето на некои групи или општества и обично предизвикува спонтани и организациони реакции од страна на општеството. Овие личности ги карактеризира недостиг на чувство за вина и одговорност, неможност за учења на основни социјални искуства и нескладност во задоволувањата на потребите. (Uzelac и Bouillet, 2007)

Суштината на определбите кои ги наведовме е во отстапувањето од социјалните норми и вредности.

Во оваа смисла, според наше мислење, и не постои некоја голема разлика помеѓу овие определби во однесувањето на луѓето. Напротив, тие се надополнуваат една со друга.

Асоцијалното однесување е доста потесна определба. Меѓутоа, повнимателната анализа на таа определба не наведува на констатацијата за нејзина неоправданост, во смисла дека секое отстапување од социјалните норми и вредности во однесувањето не може да се огради само на тоа, туку самото по себе придонесува за штета во општеството и штета на личноста, со што оваа определба се поклопува со определбата на терминот антисоцијално однесување.

Оттука, ние нагласуваме дека кога зборуваме за асоцијално однесување поклопуваме и голем дел на антисоцијалното однесување, со тоа што не го зафаќаме терминот деликвентно поведение, кој се однесува на оние малолетни престапници кои веќе се огрешиле во криминолошкиот законик и затоа се и инкриминирани.

Во светската литература, до која имавме можност да дојдеме, се придава големо значење на определувањето на поимите кои како заеднички именител го имаат нарушувањето на однесувањето на децата, посебно на адолесцентите.

Проблемот на асоцијалното однесување кај децата и адолесцентите е еден од најголемите проблеми на современата глобална заедница. Разочарувачките статистики за Европа и Америка покажуваат секвенцијален раст на асоцијални феномени меѓу децата и младите на скапилото од деструктивно однесување и завршувајќи со сериозни кривични дела.

Долготрајната социоекономска криза во земјите кои се насочени кон промена на својот општествен поредок придонесува за актуализирање на овој проблем.

Терминот „асоцијално однесување“ е заеднички, обединувачки симбол за секој модел на намерни и повторливи повреди на социјалните стандарди кај различните возрасти на деца. Асоцијалното однесување по својата онтогенеза се карактеризира за децата кои потпаѓаат под категоријата на деца и млади со девијантно и деликвентно однесување и деца со различни типови на заструнувања. (Щербакова, 2009)

Концептот на негативна девијација вклучува разгледување на карактеристиките и нивна зголемена динамика кај детето со малолетничка деликвенција, алкохолизам, наркоманија, проституција и самоубиство, во сите земји во светот.

Под деликвентно однесување во светот се подразбираат сторени кривични дела од малолетници. Семантичката содржина на деликвенцијата обично е поврзана со концептот кој вклучува синџир на активности, прекршоци, ситни прекршоци, кои не се директно поврзани со криминално однесување, односно не се квалификуваат како сериозен прекршок или кривично дело и не се казниви според Кривичниот законик.

Денес се предлага да се користи како дефинирачка компонента за негативните отстапувања, што значи како упорно кршење на општествените норми, но и како казниви дела. (Щербакова, 2009)

Асоцијалното однесување во образовниот систем обично се означува со терминот „социјална исклученост“, „девијантно однесување“ или „нарушено поведение“.

Социјалната исклученост обезбедува различни степени на деформација на системот на внатрешно однесување како регулатива за малолетниците со проблеми во однесувањето: нивните ставови и вредности, ориентации кон проблеми во системот на меѓучовечките односи во семејството, во училиштето и на улица. Во зависност од природата, карактерот и степенот на исклучување, тие се изолирани патогени, психогени, психо-социјални и општествени неурамнотежености на децата и адолесцентите.

Постојат различни класификации во теоријата на асоцијалното однесување. Одвоени се теории во четири групи:

1. Прва група на т.н. индивидуални теории;

2. Теории на социјалната структура;
3. Теории на општествените процеси; и
4. Теории на социјална одговорност. (Щербакова, 2009)

Таквата класификација е доволно разбирлива и логична.

Првата група на теории (индивидуални) се теории кои произлегуваат од биосоцијалните и психолошките фактори, во комбинација со теориите на изборот.

Втората група на теории (теориите на социјалната структура) претставуваат теории на неорганизираност, теории на стрес и културни отстапувања.

Третата група на теории (теориите на општествените процеси) се теории на социјалното учење, социјалната контрола и интегративната теорија.

Четвртата група на теории (теориите на социјална одговорност) се теории на конфликтот и етикетирањето.

Социјализацијата на поединецот во различни односи на општествените норми, односи, улоги и карактерните црти на човечките суштества во кое било општество е исклучително сложен процес. (Щербакова, 2009)

Ва современiot феномен на присилна ресоцијализација на целото општество, овој процес претставува огромен предизвик за повозрасното население. Социјализацијата на помладата генерација во новите услови носи со себе многу повеќе проблеми.

Различните социјални норми, нивните комплексни интеракции и различните принципи создаваат дополнителни тешкотии за младите во нивното прилагодување кон ваквите норми и води кон ерозија на вредностите во нивните сопствени животи.

Интеграцијата на смислата на животот се должи на неговата структура, вклучувајќи ги и суштинските карактеристики, нивното општествено значење и основните карактеристики на постоење на одредено општество и човештвото во целина.

Асимилацијата на моралните норми и правилата на однесување од страна на детето започнува уште од предучилишна возраст.

Ова бара нивна социјализација и значителни корекции во стекнувањето и разбирањето на смислата на животот, принудувајќи ги младите да ги преземат ставовите кои преовладуваат во дадениот период на развој на општеството.

Вовед во асоцијалните однесувања често е и начинот да се дојде до среќа, пред сè, во желбата за материјална благосостојба, стекнување на власт или самореализација, која најчесто се изразува преку насилство. (ibid)

Проблемот на губење на значењето на животот е морална криза, егзистенцијален вакуум, продлабочување на социјалните патологии, што доведува до неконтролиран криминал, раст на алкохолизмот и злоупотреба на дрога, па сè до депресија, зголемување на самоубиствата, особено кај младите луѓе.

Типологијата на асоцијалното однесување, во смисла на анализа на негативните манифестации на социјалната исклученост, дава идеја за модели на однесување и социјализација на децата и адолесцентите со внатрешни тешкотии (депресија, анксиозност, социјално повлекување, психосоматски заболувања) или екстерни (агресија, хиперактивност, нарушено однесување) и ментални нарушувања.

Градењето на социјални вештини кај децата со развојни нарушувања носи ризик од пристрасност, дефицити, нарушувања, и поради тоа бара посебен напор и внимание.

Соодветната социјализација вклучува поседување на психо-трикови во емоционалното однесување, развој на афективни стереотипи и нивна акумулација за да се овозможи флексибилност во градењето на односите со светот. Детето не е во состојба да го согледа и разбере непознатиот модел на однесување, освен преку афективни механизми. (ibid)

Неподготвеноста на децата да го решат притисокот на проблемите, да воспостават правилни односи, да ги избегнат конфликтите, дезадаптивтивноста во образовните и вон-наставните ситуации бараат работа на самосвеста, комуникациската активност, контрола на стабилноста, импулсивноста, развој на способноста да се комуницира, да се постават приоритети и бараат истакнување на социјално-комуникативните учења во системот на образовните институции, првенствено во училиштата.

Значењето на голем број на индивидуални психолошки карактеристики и ставови за начините на асоцијалното однесување ја зголемува можноста за насочување и конзистентен систем на корекција на асоцијалните симптоми кај децата и

адолесцентите преку посредство и намалување на тежината и елиминирање на дефицитите и нарушувањата со примена на адекватни социјално-комуникативни одговори.

Брзото трансформирање на општеството е време кога социјалните институции конечно ги изградија нивните системи и функционираат во согласност со новите барања на општеството. Кога на ТВ екраните течат реки на суровост, насилство, и сл., кај младите забележуваме недостиг на одредени вештини и немање доволно животно искуство да донесат правилна одлука и да се однесуваат правилно, да најдат вистински пријатели, да го изразат сочувството во вистинско време и да преземат неопходна помош. (ibid)

Родителите, наставниците, едукаторите, професионалците се оние кои со софистицирани знаења во примарната фаза на социјализацијата можат да им помогнат на децата и младите да ги научат социјалните вештини и навики.

4. СЕМЕЈСТВОТО И АСОЦИЈАЛНОТО ОДНЕСУВАЊЕ НА ДЕЦАТА И МЛАДИТЕ

Асоцијалното однесување на младите во современите услови на живот станува значаен теоретски и практичен проблем на современата педагогија, психологија, социологија и други сродни наука.

Во студиите на Адлер, Фројд, Фром и многу други, асоцијалното однесување е поврзано со присуството на луѓе со високи нивоа на агресија, анксиозност, ригидност, инфериорен комплекс, желба за безбедност, желба за власт, задоволување на потребите, одобрување и поддршка. (Такмакова, 2011)

Може да се каже дека денес постојат голем број истражувања и програми за превенција на асоцијалното однесување, но земајќи ја предвид работата, не само со децата туку и со родителите во семејствата каде што има деца и млади кои покажуваат асоцијално однесување, справувањето со асоцијалното однесување на адолесцентите бара понатамошни истражувања во смисла на:

- Истакнување и откривање на теоретските аспекти на проблемот на асоцијалното однесување кај децата и младите;
- Правилна идентификација на односот меѓу современата семејна средина и формирањето на асоцијалното однесување кај децата и младите; и
- Создавање програми за корекција на формите на асоцијално однесување кај децата и младите. (Звягина, 2006)

Со откривањето и истакнувањето на теоретските аспекти на проблемот на асоцијалното однесување кај децата и младите се дошло до сознанието дека постојните теории се формираат врз основа на традиционалните сфаќања за семејството.

Современата семејна средина како значаен елемент во себе ја вклучува и технологијата како важен извор на информации, потоа, емоционалната и менталната стабилност или нестабилност на родителите и децата, зголемената анксиозност кај родителите и децата, намалената самодоверба кај нив и сл.

Во вакви услови, едни од главните фактори кои придонесуваат за појава на асоцијалното однесување кај децата и младите се:

- когнитивните фактори;
- нарушените односи помеѓу родителите и помеѓу родителите и децата;
- недостигот на општи информации од страна на родителите;
- недоволното академско знаење и вештини;
- нееднаквите ставови помеѓу возрасните и младите;
- личниот однос кон животот;
- животните перспективи. (Звягина, 2006)

Новите услови на живот условуваат појава на пасивно-негативен став кај младите кон активностите во домот и надвор од него, апатија, рамнодушност, занемарувања и протест.

По однос на однесувањето на адолесцентите, се јавуваат периодични пореметувања на однесувањето, кои се манифестираат:

- во пасивни реакции;
- одбивање да се оди на училиште;
- позиција на антидисциплински манифестации;
- пркосно однесување, што може да се изрази во активна опозиција кон постарите и врсниците;
- вандализам;
- демонстративно непочитување на правилата на семејниот живот. (Uzelac и Bouillet, 2007)

Утврдено е дека овие карактеристики на семејно исклучување се првите знаци и предвесници на почетокот на адолесцентното асоцијално однесување, кое се манифестира во форма на:

- прекршоци;
- алкохолизам;
- наркоманија;
- суицидно однесување;
- агресивни и непријателски реакции кон другите во интеракцијата со возрасните и врсниците. (Uzelac и Bouillet, 2007)

Науката и искуството евидентирале бројни програми за корекција на асоцијалното однесување кај адолесцентите, кои вклучуваат: подигање на нивото на воспитната улога на семејството, дискусија, лични обуки на родителите, техники на игра на родителите со децата, индивидуално советување, и сл.

Современите услови за живот, со својата неконзистентност во примената на различни форми и методи на воспитание, го зголемуваат нивото на агресија кај младите. Сето ова доведува до појава на осаменост, анксиозност, намалена самодоверба, интернет-зависност и сл. кај децата и младите.

Правилното семејно воспитание, кое настојува да ги елиминира горенаведените слабости, условува намалување на агресијата, анксиозноста, чувството на осаменост кај децата и младите и истовремено доаѓа до зголемување на нивната самодоверба и самоконтрола. (Такмакова, 2011)

Анализата на теоретските аспекти на асоцијалното однесување како проблеми во адолесценцијата води кон повеќе заклучоци, и тоа:

- Асоцијалното однесување е неодржливо однесување на поединецот кое отстапува од општествените норми и предизвикува вистинска штета на личноста и оштетување на непосредната социјална средина.
- Адолесценцијата или т.н. „тинејџерска криза“ во периодот од 10 до 15 година, што одговара на почетокот на транзицијата на детето од детство во зрела возраст, се карактеризира со најразлични промени, кои може да бидат надворешни промени: односно промени во природата на активностите, промена на социјалниот статус на детето, и внатрешни промени: односно биолошки и

психолошки детерминанти како претпоставки кои ги утврдуваат условите за формирање на адолесцентно однесување.

- Адолесцентното асоцијално однесување може да биде и во форма на зависности (дрога, алкохол и сл.) како и во растроени однесувања и нарушувања кои се однесуваат на семејството, сексуалната девијација, итн. (Такмакова, 2011)

Основните карактеристики на адолесцентите кои покажуваат асоцијално однесување се следниве:

- висок интензитет на агресија;
- суровост;
- лицемерство;
- инерција;
- недостиг на одговори на стресни ситуации;
- виктимизација;
- нарушување на здравјето;
- нарушување на комуникацијата;
- нарушување на слободата и независноста;
- неразвиеност;
- ниско ниво на социјализација; итн. (Такмакова, 2011)

Исто така, како причини за асоцијално однесување кај адолесцентите се наведуваат и:

- биолошките фактори (каде што спаѓаат генетските, физиолошките и психолошките особини на личноста);
- социјалните фактори во форма на макро и мезофактори, економската криза во земјата, промената на идеологијата, намалувањето на влијанието на традиционалните вредности во општеството и тешкотиите во прифаќањето на новите вредности, негативното влијание на медиумите, и сл.;

- микрофакторите (каде што се вклучуваат проблемите на децата во семејството; тешкотиите во комуникацијата, проблемите со врниците кои покажуваат асоцијално однесување и сл.);
- намалената воспитна функција на современото училиште;
- психолошките фактори како: високото ниво на анксиозност, агресивност и сл.;
- намалена интелектуална способност;
- намалената способност на младите да го контролираат своето однесување;
- недостиг на разбирање на особините и важноста на детството;
- неприфаќањето на општоприфатените норми на општеството. (ibid)

Во психолошката литература се наведува дека проблемите со своите врници адолесцентите можат да ги решат на следниов начин:

- со идентификација и корекција на нивното асоцијалното однесување;
- со идентификација и корекција на психолошката состојба на децата во класата на „жртви“;
- со идентификација и корекција на лесната сугестибилност во овој период од возраста; и
- со разбивање на асоцијалните групи на деца без морални мотиви и вредности. (ibid)

4.1. Типот на семејното воспитание и асоцијалното однесување на децата и младите

Денес проблемот на асоцијалното однесување на децата и младите добива сериозни размери. Постојат сè поголем број млади кои покажуваат некоја форма на асоцијално однесување.

Итноста на овој проблем ја стимулира појавата на истражувања од оваа област.

Терминот „девијантно“ или „деликвентно“ однесување почесто се употребува како однесување кое доведува до отстапување од општествените норми.

Меѓутоа, потребно е да се нагласи дека многу тинејџери кои покажуваат проблеми во однесувањето не се деликвенти, немаат експлицитно извршени кривични дела и не покажуваат знаци на злоупотреба.

Кај овие адолесценти се применува терминот „асоцијално однесување“, што се толкува како кршење на општествените норми кои не се од природата на кривичното право, но се од морални и етички аспекти на животот и директно ја загрозуваат благосостојбата на односите помеѓу луѓето. (Барсуков, 2011)

И покрај постојаниот пораст на бројот на млади луѓе со асоцијално поведение, теоретските аспекти кои го објаснуваат механизмот на формирањето на ваквото поведение се слабо развиени.

Во голем број студии, авторите кои се занимаваат со личните карактеристики на адолесцентите со асоцијално поведение особено ги нагласуваат законитостите во формирањето на карактерот, вредносната семантичка сфера, знајачноста на сликата за самиот себеси и самоевалуацијата. (Барсуков, 2011)

Анализата на научната литература сугерира дека главниот фактор кој влијае врз формирањето на карактерот на адолесцентот е семејното воспитание.

Постојат голем број студии кои го истакнуваат значењето на семејното воспитание за адолесцентите со асоцијално однесување, како и влијанието на семејното воспитание врз самата појава на асоцијално однесување.

Поради ова, од исклучително значење е да се креираат програми за работа со родителите со цел да се спречи негативното воспитание во овие семејства и да се оптимизира развојот на адолесцентите. Ова претставува итен проблем, кој има практично и теоретско значење. (ibid)

Во семејства каде што има млади со асоцијално однесување, најчесто се повредени супервизорските функции на семејството. Имено, во овие семејства доминираат видови на воспитание во форма на одбивање на детето и други недоследности што влијаат негативно врз развојот на карактерот на детето.

Ваквиот развојот на тинајдерите кои покажуваат асоцијално однесување влијае тие да го одбиваат родителот и тоа се одразува на емоционалната интимност и на врската помеѓу родителот и детето.

Од друга страна, намалувањето на емоционалната блискост и бројните видови нарушувања во воспитанието доведуваат до намалување на самореализацијата на фрустрираниот тинејџер и намалување на неговата самодоверба. (ibid)

Формирањето на адаптивни видови на воспитание помага да се оптимизираат условите за самореализација кај адолесценти со асоцијално однесување.

Свеста на современиот тинејџер е под влијание на општеството, а пред сè, под влијание на семејството. Денес постои уништување на постојните семејни вредности и, во такви услови, се појавува проблемот кој е посебно акутен, а тоа е асоцијалното однесување на адолесцентите.

Самосвеста е главниот регулатор на однесувањето на адолесцентот, па и на возрасните, со тоа што се јавува интегративен саморегулирачки став како централна компонента. Како резултат на негово отсуство се јавува пониска самодоверба и се промовира самосожалувањето и лошата слика за себе си, со што се јавуваат проблеми во однесувањето во периодот на адолесценција. (Барсуков, 2011)

Во семејства со млади се асоцијално однесување доминира и т.н. „гледање низ прсти“ и различни авторитарни видови на воспитание. Главни карактеристики на ваквиот вид на воспитание се одбивањето на родителските ставови и недоследноста во однесувањето.

Прекршувањата се условени од изборот на воспитанието на децата од страна на еден или двата родители и проекцијата на негативните карактеристики кои ги поседува едниот од родителите.

Наведените негативности во воспитанието на децата и младите не се забележуваат во семејствата со социјално адаптирани адолесценти.

Самосожалувањето е директно поврзано со отфрлањето на детето, додека намалувањето на самодовербата зависи од воспитните влијанија кои се рефлектираат на комплетниот однос на родителот со детето (мекост, близината или далечина на родителот, до ниво на емоционална дистанца со детето).

Предмет на оддалеченоста на родителот и детето е злоупотребениот комуникативен контакт и неформирањето на мотивациона компонента на личноста на адолесцентите, која директно влијае врз успехот во училиштето и вон-наставните активности, а со тоа и на самодовербата.

Барањето за дизајнирана програма за помош во работата со родителите на адолесцентите со асоцијално однесување е во функција на усогласување на односите на родителите и децата, прилагодување на образовната нестабилност, надминување на емоционалното отфрлање и авторитарните видови на воспитание.

Формирањето на адаптивна родителска позиција ги оптимизира условите за развој на позитивна самосвест кај адолесцентите со асоцијално однесување и влијае на развојот на самодовербата и сликата за себе. (Кучуб, 2009)

4.2. Дисфункционалните семејства и асоцијалното однесување на децата и младите

Денес, релевантноста на проучувањето на проблемот на влијанието на дисфункционалните семејства врз асоцијалното однесување на децата и младите е предизвикан од следнава статистика:

- Во социјалниот и превентивниот надзор се евидентирани бројни сиромашни семејства. Има зголемување на бројот на малолетнички престапници чие однесување се манифестира со насилство, зголемена агресивност, кражби, хулиганство, прерани сексуални односи, проституција, пушење, зависност од дрога, алкохол, просење, вандализам, итн.
- Од една страна, проблематичните семејства не добиваат советувања и се оставени сами со проблемите на нивните деца, а од друга страна, наставниците, училишните педагози и психолози, социјалните работници, полицијата и други професионалци се жалат на тешкотии во работата со ранливите семејства и младите престапници. (Ганишина, 2004)

Во оваа ситуација, на прво место е проблемот на проучувањето на овие проблеми, како и превенцијата, советувањето, рехабилитациската работа со асоцијалните тинејџери и нивните семејства.

И покрај фактот што во светот во последниве години се издадени бројни трудови кои се однесуваат на асоцијалното однесување на малолетниците, проблемот на влијанието на дисфункционалните семејства врз асоцијалното однесување на децата и младите е многу комплексен и слабо развиен. (Ганишина, 2004)

Во оваа смисла, се нагласува потребата од:

- Анализа на истражувања на проблемот и современите типологии на загрозените семејства;
- Да се пронајдат техники со кои ќе се процени влијанието на дисфункционалните семејства врз асоцијалното однесување на децата и младите;
- Да се спроведат емпириски студии за влијанието на дисфункционалните семејства врз асоцијалното однесување на децата и младите;
- Да се идентификуваат видовите на дисфункционални семејства во кои има девијантно однесување на малолетниците и да се утврдат механизмите на психолошките ефекти на дисфункционалните семејства врз асоцијалното однесување на малолетниците; и
- Да се развијат програми за помош на семејствата во криза и малолетниците со асоцијално однесување, со оглед на видовите на дисфункционалност во семејствата и формата на девијантно однесување. (ibid)

Дисфункционалните семејства кои не ги извршуваат своите основни функции за воспитување и основна социјализација на децата предизвикуваат психолошка штета на помладата генерација и придонесуваат за отстапувања во однесувањето и појава на асоцијално однесување.

Во типологијата на дисфункционални семејства кои придонесуваат за асоцијално однесување на децата и младите најчесто се вбројуваат семејства на:

- алкохоличари;
- семејства на асоцијални родители;

- неморални семејства;
- семејства со конфликти;
- семејства на криминалци;
- семејства на ментално болни родители;
- семејства на образовно нестручни родители;
- семејства со зависници (наркомани, алкохоличари, коцкари, и сл.)

(Ганишина, 2004)

Врз основа на овие сознанија, сосема е јасно дека постои потреба од развивање на програми и практични совети за помош на семејствата со деца со асоцијално поведение.

Ефикасноста на ваквите програми и обуката на семејства подразбира примена на најразлични елементи кои ќе ги опфатат емоционалните и волевите проблеми, какви што се: стресот, вознемиреноста, анксиозноста, конфликтите, зголемената агресивност, корекцијата на емоционалните и волевите квалитети, подобрување на менталното здравје, подобрување на вештините и способностите со елементи на емоционална и волева обука за да се обезбедат превентиви и мобилизациски ефекти како плодна почва за психолошко и воспитно влијание. (Ганишина, 2004)

Теоретската анализа на научната литература од оваа област покажува дека проблематичното семејство има негативно психолошко влијание врз формирањето на личноста на детето и придонесува за негова асоцијализација, одбирање на погрешени морални вредности и норми на однесување во општеството, нарушување на комуникациските вештини со другите луѓе, неправилен развој на волевите квалитети и неадекватна толеранција на стресот. Сите овие негативни влијанија на проблематичното семејство промовираат асоцијално однесување на децата и младите.

Научниците ги поврзуваат причините за асоцијалното однесување со дефицитарни социјални системи за поддршка и го прикажуваат односот помеѓу семејните проблеми и асоцијалното однесување на малолетниците.

Таквите семејства:

- не успеваат да ги исполнат своите основни воспитни функции, обуката и примарната социјализација на децата;
- имаат влијание врз криминалитетот на малолетните лица, предизвикувајќи психолошка штета на помладата генерација; и
- придонесуваат за отстапување во однесувањето и деликвенцијата на малолетниците. (ibid)

Сепак, треба да истакнеме дека сите научници не се согласуваат со типологијата која се наведува за карактеристиките на дисфункционалните семејства.

Во оваа смисла, се среќаваат различни типологии на таквите семејства, врз основа на предметот на истражување.

Меѓутоа, и тука се потврдува дека дисфункционалното семејство влијае на однесувањето на малолетниците и промовира формирање на асоцијално однесување на малолетниците.

Притоа, главно се истакнуваат седум различни видови на дисфункционални семејства, кои придонесуваат за појава на асоцијално однесување на малолетните лица:

1. Семејства-духови (семејства во кои еден или двајцата родители премногу консумираат алкохол);
2. Асоцијални, неморални семејства (се карактеризираат со асоцијални ставови и ориентации);
3. Семејства во кои трајно или повремено постојат конфликти и каде што е зголемена атмосферата на меѓусебно непочитување, измами и каде што често станува збор за физичко малтретирање;
4. Криминални семејства (во кои родителите и постарите браќа/сестри или други членови на семејството отслужуваат, или служеле казна затвор);
5. семејства со ментално болни родители (семејства во кои еден или двајцата родители се регистрирани во душевни болници и најчесто малолетниците од овие семејства имаат ментални проблеми: шизофренија, ментална ретардација и сл., и затоа не одат во училиште);

6. Педагошки нестручни семејства (кои го изгубиле нивното влијание врз малолетните лица од психолошки причини или поради недостиг на познавање на воспитните законитости и психологијата на децата);
7. Семејства во кои родителите користат дрога. (Щербакова, 2009)

Основа на предложената класификација е криминогената природа на ефектот на сиромашните семејства и карактеристиките на психолошкото влијание.

Емпириските студии покажуваат дека повеќето тешки видови на дисфункционални семејства се семејства на алкохоличари и асоцијални и неморални семејства.

Асоцијалните семејства во кои се среќава девијантно однесување, ние го разбираме како одржливо однесување на поединецот во отстапувањето од најважните општествени норми, што предизвикува вистинска штета за општеството и поединецот и се придружувани со општествена неурамнотеженост. Таквото однесување изразува социјално-психолошки статус на лицата врз оската на: социјализацијата - неурамнотеженоста – изолацијата. (Щербакова, 2009)

Стресот и стресните искуства доживевани од страна на малолетниците кои живеат во дисфункционални семејства се основата за нарушување на однесувањето на младите и придонесува за лансирање на психолошки механизми на криминално однесување. Дисфункционалните семејства создаваат стресни ситуации кои придонесуваат за појава на трауми и неурамнотежено однесување. (Мазина, 2009)

5. АСОЦИЈАЛНОТО ОДНЕСУВАЊЕ НА УЧЕНИЦИТЕ ОД СРЕДНИТЕ УЧИЛИШТА И НЕГОВОТО СПРЕЧУВАЊЕ

Карактеристиките на нашето општество во последните децении на социјални и економски промени значително влијание врз животот и работата на современото училиште.

Оттука и потребата образованите институции и субјекти денес да преземаат сеопфатни мерки за спречување на негативните случувања во училиштето, а пред сè за спречување на асоцијалното однесување на учениците.

Средното училиште е сè уште една од главните институции за социјализација на младите луѓе и настојува да формира такви особини на личноста на учениците и способности кои ќе им овозможат да донесуваат одговорни одлуки во ситуациите на морален избор, способности кои ќе им овозможат да го регулираат сопственото однесување, да ги сообразуваат своите индивидуални потреби со барањата на општеството и да изградат позитивни односи со другите луѓе.

Меѓутоа, меѓу активностите кои доминираат во средните училишта, особено во оние од стручен карактер, се активности насочени кон тоа учениците да се подготвуваат за нивната идна професија, а превенцијата од асоцијално однесување на поединецот не се смета за релевантен педагошки проблем.

Од социјално и педагошко значење за таквата ситуација е прашањето од недостаток на теоретска елаборација и недостаток на форми и методи за спречување на асоцијалното однесување на учениците во средното училиште.

Во оваа смисла, неопходно е да се развијат ефективни социјални и образовни услови со кои ќе се спречи асоцијалното однесување на учениците во средното образование.

До денес, науката има акумулирано некои основни знаења потребни за формулирањето и решавањето на проблемот кој го елаборираме.

Сепак, анализата на научната литература покажува дека проблемот на спречувањето на асоцијалното однесување во средното училиште сè уште не добил соодветни решенија и предизвикува конфликти помеѓу:

- зголемувањето на потребите на современото општество за еден социјално прифатлив начин на однесување и нестабилноста на адолесцентите и прифаќањето на асоцијални обрасци на однесување;
- дестабилизирање на процесот на социјализација на личноста;
- потенцијалот на образовниот процес на средното училиште за да се спречи асоцијалното однесување на учениците и недостатокот на изработка на ефикасни начини за да формираат општествено важни лични вредности;
- потребна е образовна практика во средните училишта за смислено спречување на асоцијалното однесување на учениците и недостигот на академска поддршка на процесот.

Во оваа смисла се наметнува потребата:

- да се разјасни концептот на „асоцијалното однесување на учениците“;
- да се открие социо-образовната природата на процесот на спречување на асоцијалното однесување во средното училиште;
- да се развијат тест-моделите на спречување на асоцијалното однесување на учениците во стручно училиште;
- да се развијат активности базирани на научна и методолошка поддршка на процесот на спречување на асоцијалното однесување на учениците во средното училиште;
- да се определат задачите, методите на теоретска анализа, изучување на наставното искуство, симулација, опсервација, прашалници, интервјуа, тестирање, и сл.
- да се идентификуваат причините за социјалното однесување и да се спроведе сет на социјални и педагошки услови за да се спречат кај учениците бихејвиоралните манифестации од асоцијален карактер и формирањето на моралните вредности;
- да се идентификуваат карактеристиките на спречувањето на асоцијалното однесување на учениците (регулаторните подесувања, планирање на

предвидливото, информации и дејности; рефлексивна евалуација) и да се осигура нивната ефективност;

- да се развие модел за спречување на асоцијалното однесување на учениците;
- да се збогатат достапните научни и педагошки концепти на теоријата на превенција, развиени за изучување на социјалните и педагошките услови на процесот на спречување на асоцијално однесување на учениците во проширувањето на педагошки знаења за содржината и логиката на спречување на асоцијалното однесување,
- да се збогати содржината на активностите на средното образование со нови начини за спречување на асоцијално однесување на учениците. (Мазина, 2009)

Асоцијалното однесување на еден ученик се карактеризира со силни надворешни манифестации на недоследности во моралот и интраперсонални промени предизвикани од деформацијата на општествено релевантните и личните вредности.

Формирањето на општествено релевантните и личните вредности кај учениците се манифестира во свесни социјално одобрени однесувања кои придонесуваат за перцепција од страна на учениците на општествено важните вредности и нивна позитивна лична оцена, прифаќање и признавање како обележја на животот.

Спречувањето на асоцијалното однесување врз основа на социјално партнерство претпоставува обезбедување на единство на настојувања и можности за решавање на заедничките предизвици на наставниците, родителите, организациите во заедницата, институциите на дополнителното образование, социокултурните центри, здравствените институции, медиумите, и сл.

Сето ова самото по себе води кон социјално партнерство, односно создавање на заеднички планови и програми за спречување на асоцијалното однесувањето на учениците. (Кучуб, 2009)

5.1. Педагошки услови за спречување на асоцијалното однесување на учениците

И покрај значителното стабилизирање на социоекономската ситуација во земјата, сè уште постојат општествени феномени како што се сиромаштијата, невработеноста, недостигот на култура од областа на планирање на семејството и образованието на децата, подемот на низок социјален статус што придонесува дел од децата и адолесцентите да се во категоријата на деца и млади со асоцијално однесување.

Од особено значење во овој случај се проблемите поврзани со социјализацијата на децата и адолесцентите, нивната самореализација, одржувањето и развојот на индивидуалноста, социјалната адаптивност и психо-биолошкото здравје.

Во рамките на овие прашања, особено важен сегмент е превенцијата и надминувањето на асоцијалното однесување кај учениците-адолесценти. Основа за успешна превенција и надминување на асоцијалното однесување е ориентацијата на адолесцентите кон човековите вредности.

Вредносната ориентација, сфатена во науката како селективен однос кон човековите материјалните и духовни вредности, систем на ставови и верувања, се параметри што се искажуваат во однесувањето и ја осигуруваат стабилноста на личниот континуитет на одреден тип на однесување и активноста изразена во фокусот на потребите и интересите. (Звягина, 2006)

Теоретското разбирање на овие прашања и методолошките пристапи како аксиолошки пристапи се научно оправдани во делата на многу истражувачи кои се занимавале со истражување на вредностите во образованието и развојот на вредностите кај учениците.

Во делата на автори од Соединетите Американски Држави се објаснува влијанието на животната средина и други фактори на адаптацијата на индивидуата и можностите за надминување на асоцијалното однесување на децата и младите.

Постои потреба да се ажурираат истражувањата на вредностите и формирањето на моралните принципи. Исто така, потребно е да се ревидираат мерките на социјалната контрола, социјалните, административните и кривичните казни како еден вид на т.н. „казнена превенција“, сè со цел да се пронајдат најадекватните мерки

(програми): за социјална, правна, медицинска, психолошка, социјална и образовна поддршка на адолесцентите, со што најмногу ќе му се помогне на семејството.

Сегашниот образовен систем треба да ги користи овие искуства во насока на зголемување на слободата на избор и намалување на ограничувањата на традиционалниот систем на давање знаење, како и развивање на методи за спречување на појавата на „тешки“ содржини за едукација на младите луѓе и спречување на формирање на непродуктивни членови на општеството. Сето ова ќе се постигне со правилно структуриран образовен систем и правилна филозофија на училиштата.

Анализата на психолошката и педагошката литература покажува дека, и покрај големиот број студии, проблемите кои се јавуваат во едукацијата на адолесцентите се причина за асоцијалното однесување на адолесцентите.

Овие и други прашања може да се решат со работата на наставниците во насока на спречување и надминување на асоцијалното однесување кај младите луѓе, која ќе се базира на правилно формирање на вредностите кај нив.

Особено потребни се студии за спречување на асоцијалното однесување на адолесцентите во средните училишта.

Сето ова бара:

- Зголемување на улогата на општеството во спречувањето и решавањето на асоцијалното однесување кај адолесцентите врз основа на вредносните ориентации и надминување на недостатоците на теоретските и методолошките одредби на овој процес.
- Педагошка потреба од формирање на вредности кај адолесцентите како средство за спречување и борба против асоцијално однесување.
- Врз основа на систематски и синергетски пристап да се развие и да се имплементира процедурален модел на превенција и решавање на асоцијалното однесување кај адолесцентите врз основа на вредносните ориентации.
- Да се дефинира множество на педагошки услови, вклучувајќи:
  - Ориентација - генерирана врз општествено важни морални вредности на адолесцентите;
  - Формирање на тинејџер способен за автокорекција на асоцијалното однесување;

- Развој на технологии за спречување и надминување на асоцијалното однесување кај адолесцентите. (Звягина, 2006)

Сето ова ја наметнува потребата, за најкраток можен период, да се:

- дефинираат термините кои го опфаќаат асоцијалното однесување на адолесцентите, и тоа како кај поединците така и кај различните групи кај кои се забележува отстапување од моралните вредности, норми и правила утврдени во општеството.
- да се развие систем кој се базира на интеракција на процедурални модели за превенција и решавање на асоцијалното однесување кај адолесцентите врз основа на менување на вредносните ориентации.
- да се утврдат педагошките услови за спречување и борба против асоцијалното однесување кај адолесцентите врз основа на вредносните ориентации кои ќе соодветствуваат со новонастанатите општествени услови. (Звягина, 2006)

Во оваа смисла, особено треба да се води сметка за спречувањето и решавањето на асоцијалното однесување кај адолесцентите врз основа на вредносните ориентации.

Сето тоа ја наметнува потребата од поставување на теоретска и научна основа на социо-педагошка поддршка на тинејџерот, со тоа што:

- ќе се одреди статусот на образованието на професионалците, пред се, на социјалните педагози и социјалните работници;
- ќе се одреди правната и регулаторната рамка на нивните активности во смисла на вклучување на тинејџерите во новата средина која за основа ќе ја има насоченоста кон развојот на новите вредносни ориентации; и
- ќе се одредат причините и видовите на асоцијалното однесување кои се засниваат на генетски (биолошки), социјални (општествени), историски, психолошки и педагошки основи. (ibid)

Валидноста и веродостојноста на она што ќе се направи треба да се потпира на современите достигнувања на филозофските, психолошките и педагошките науки.

Имплементацијата на бараните достигнувања во комплексната образовна средина ќе обезбеди сеопфатно влијание врз учениците, ќе се зголемат и зајакнат повратните опции и природните процеси на развој.

Во оваа смисла се укажува на потребата за зајакнување на моралното воспитание во училиштето и во општеството во целина, во услови кога бројни асоцијации и стручњаци ја обелоденуваат настанатата „морална“ криза во општеството.

На крајот нагласуваме дека за ефикасно спречување и борба против асоцијалното однесување на адолесцентите е потребно спроведување на педагошки програми за интервенција кои ќе бидат во функција на таквото спречување.

Програмите насочени кон многу етапност во бараните настојувања вклучуваат педагошки услови, нивно комплексно спроведување преку интегрирани методи за образование кои се во функција на интензивирање на процесот на спречување и надминување на асоцијалното однесување.

Основните концептуални идеи во програмирањето на педагошките насоки за работа на едуцирањето на младата генерација, како важен фактор во формирањето на културата на прифатлив систем на вредности, претставува средство за културен развој на учесниците во образовниот процес.

Крајна цел на сите овие настојувања е правилното формирање на личноста на младите.

Најпосле, го нагласуваме динамичниот развој на формирањето на вредностите кај младите, кој е во непосредна зависност од возраста и нивото на формирање на новиот систем на општествени вредности. Таквата потреба е очигледна ако се има предвид дека цел еден систем на општествени вредности кој важеше за претходното општествено уредување го изгуби своето значење и, во еден период од транзицијата, се појави своевиден „вакуум“ на вредности. Токму во оваа смисла, сите одговорни фактори се должни да го создадат новиот општествен систем на вредности кој ќе важи за новото време.

Бавното темпо на прифаќање на новите општествени вредности од страна на младите се објаснува со мешање на вредностите на стариот вредносен систем и новите вредности кои се создаваат во новото време.

Сето ова би можело да предизвика неправилно избрани животни вредности и негативно однесување во смисла на асоцијално однесување.

Оттука потребата од создавање програми за дејствување врз младите во оваа насока, со што ќе се овозможи на адолесцентите да им се даде јасна идеја за вредностите и нивниот развој и за вредносните односи во насока на формирање мотивација за успех.

Вредносните ориентации се важен елемент на внатрешната структура на индивидуите како фиксни искуства на секој поединечен ученик во тоталитетот на неговото искуство.

Во адолесцентската возраст постои извесен степен на сложеност на експанзија на поединците, прекумерна автономија во реалниот живот, во потрага по нови искуства, кои често водат до изградба на неприфатлива животна стратегија.

Бараните програми се во функција на структурно подобрување на искуството на адолесцентот, логично продлабочување на степенот на автономија, но, во исто време, преку соработка и под надзор на наставниците, кои секогаш треба да помагаат со точни акции да го направат вистинскиот избор, со што се намалуваат некои од кризите и конфликтните ситуации кога егзистираат стабилни вредности и мотиви.

Асоцијалната инсталација и асоцијалното однесување се меѓусебно поврзани, така што во отсуство на правилна воспитна работа може да дојде до влошување кај „тешките“ тинејџери и до појава на нови знаци на асоцијално однесување и нарушување на нивниот личен развој или зголемено занемарување на постојните вредности.

Со интервентните програми и имплементација на комплексноста на педагошките услови се поставуваат вредносни ориентации кои развојот на поединците го насочуваат во позитивна насока и се јавуваат квалитативни промени во однесувањето, прекин на негативните меѓузависности и вклучување на поединецот во општествено корисни активности, што резултира со можност за креативност, ги промовира независноста и одговорноста, заемното разбирање со родителите, наставниците, колегите и новите механизми за изградба на нивниот сопствен систем на вредности.

5.2. Формирање на посебни компетенции кај наставниците за спречување на асоцијалното однесување на учениците

Промените кои се случуваат во општеството денес нудат различни проблеми, од кои еден е и недостигот на подготовка на наставниците за организирање на воспитно-образовниот процес на начин да се спречат и надминат проблемите во однесувањето на учениците-адолесценти.

Истражувачите напоменуваат дека во овој поглед кај наставниците се пресудни, пред сè, интелигенцијата и оперативниот успех, како и способноста да им обезбедат емоционална поддршка на учениците.

Во оваа смисла, кај голем број наставници постои недостиг на знаења за адолесценцијата, за факторите кои придонесуваат за формирање на асоцијално однесување кај овие млади луѓе, за специфичната ситуација на тинејџерот и неговите проблеми, особено за проблемите во неговата непосредна околина и суштината на превенцијата.

Можеме со право да констатираме дека, во моментов, обуката која ја добиваат наставниците за ова посебно подрачје не се спроведува на соодветно ниво во нивното професионално образование.

Во овој поглед, сметаме дека еден од стратешките приоритети на земјава во областа на образованието е токму подобрувањето на квалитетот на човечките ресурси, односно, во овој случај, подобрување на квалитетот на наставничкиот кадар во училиштата.

Дури и во постдипломската фаза на обука на наставниците, различна е ориентацијата за образование и образовната мисија во т.н. доквалификација и обука на наставници за наставата од предметот што го предаваат.

Овој дел од обуката на наставниците се карактеризира со недостатоци поврзани со неразвиеноста на содржините, методите и пристапите за формирање посебни надлежности во контекст на превенција и спречување на асоцијалното однесување кај адолесцентите.

Во оваа смисла се нагласува дека системот на обука и доквалификација на наставниците треба да се карактеризира со постојано збогатување на условите за формирање на професионална и педагошка ориентација по однос на формирањето специфични компетенции потребни за квалификувано вршење на стручните функции.

Науката има одредено теоретски претпоставки со кои се создаваат услови за решавање на проблемите од посебна надлежност на наставникот, како:

- истражувања поврзани со проблемот на подобрување на обуката на наставниците во системот на постдипломското образование и формирање компетенции кај наставниците (на пр. во учењето на Рубинштајн);
- истражувања за проблемите на обуката на наставниците за работа со т.н. „тешки“ деца или ученици кои покажуваат асоцијално однесување; и
- истражувања на проблеми поврзани со проучувањето на личните карактеристики на адолесценцијата и адолесцентните карактеристики во однесувањето.

Ваквите истражувања ќе придонесат за развојот на знаења и вештини за наставниците кои се потребни за успешна превенција и спречување на асоцијалното однесување на адолесцентите.

Сепак, ова е доста комплексен проблем и при неговото решавање е потребно да се отстранат голем број недостатоци, на пример:

- Денес постојат мал број истражувања кои се однесуваат на формирањето на посебните компетенции кај наставниците во функција на обезбедување услови за успешна социјализација на младите;
- Не се истражени природата и карактеристиките на посебните компетенции на наставниците;
- Во обуката на наставниците од средните училишта и постдипломските студии и разните обуки кои се вршат во функција на доквалификација на наставниците не се посветува доволно внимание на формирањето на посебните компетенции како фактори за зголемување на нивото на професионалноста на наставникот во целина.

Во овој поглед, за образованието на наставниците е важно да се разгледаат постојните пристапи кон обуката и професионалниот развој на наставниците од областа на формирањето на посебните компетенции врз основа на субјективноста и саморазвојот на наставниците и приоритетите во оваа област, што значи добивање информации и формирање на соодветна стратегиска линија на професионално однесување.

Понатаму, за надминување на ваквата ситуација, потребно е да се увидат и голем број противречности, и тоа помеѓу:

- Вистинските проблеми во спречувањето на асоцијалното однесување кај адолесцентите и реалните можности на наставниците поврзани со нивото на нивниот професионален и личен развој;
- Иновативните хуманистички концепти во изградбата на воспитно-образовниот процес врз основа на андрагошкиот пристап и традиционалниот систем на обука на наставниците; и
- Растечките потреби на општеството во формирањето на посебните надлежности на наставниците и недостигот од изработка на научни принципи и алати од оваа област. (Андрјушина, 2006)

Недостигот од теориски студии и практичната вредност на општествената неопходност придонесуваат да се прецизира дадениот проблем во смисла на определување на тоа кои се условите за подобрување на обуката на наставниците во периодот на постдипломското континуирано образование во функција на формирање на посебните компетенции на наставникот.

Дизајнот на формирање на посебните компетенции на наставникот е потребно да се фокусира на развојот на когнитивните, комуникациските и личните компоненти, додека, пак, континуираното образование на наставниците треба да се спроведува врз основа на андрагошките пристапи и технологијата на посебните компетенции на наставникот.

Посебните компетенции на наставниците во спречувањето на асоцијалното однесување кај адолесцентите спаѓа во системското формирање на личноста и

интегрира во себе професионално важни знаења, вештини, индивидуални и мотивациски потреби за професионално самоподобрување, потребни за успешни професионални активности насочени кон спречување и елиминирање на негативното однесувања на тинејџерите и активно влијание врз развојот на нивните социјални и самовредносни карактеристики.

Ефикасноста во формирањето на посебните компетенции на наставникот во периодот на постдипломското образование во контекст на спречување на асоцијалното однесување кај адолесцентите бара посебни општествено-институционални и психолошко-педагошки услови.

Моделите на формирање посебни компетенции на наставникот имаат значајна процедурално-функционална структура, која би се засновала врз идеите на андрагошките пристапи за формирање и развој на когнитивните, индивидуалните и комуникативните компоненти на овој тип компетенции кај наставниците.

Процесот на формирање посебни компетенции на наставниците треба да се базира на: сложените услови за спроведување на педагошката интеракција во формирањето на посебните компетенции на наставниците, кои вклучуваат организација на социјално партнерство и професионална едукација преточена во систем за спречување на асоцијалното однесување на учениците. (Андрюшина, 2006)

Основа за формирање посебни компетенции на наставниците во спречувањето на асоцијалното однесување кај адолесцентите е формирањето и развојот на професионални и други значајни квалитети (лични и комуникативни компоненти), знаење (когнитивна компонента) и вештини (активност) потребни за успешна превенција и промоција на процесот на професионалното самообразование на наставниците.

Процесот на формирање на овој тип надлежности на наставниците води низ трите нивоа на формирање:

1. Репродуктивно (ниско ниво);
2. Продуктивно (добро ниво); и
3. Интегративно (високо ниво).

Секое ниво се карактеризира со суштински содржини и разлики во степенот на развојот на функционалните елементи. (Андрюшина, 2006)

Вклученоста во развојот на суштинските содржини на конструктивните елементи (цели, содржини, методи, резултати) обезбедува доследен напредок на наставникот од пониско кон повисоко ниво на формирање на компетенции од областа на спречувањето на асоцијалното однесување кај адолесцентите.

Во согласност со нивото на изразување на компонентите на посебните надлежности се појавува потребата од дефинирање на значителен дел од формирањето на професионалната компетентност на наставниците во спречувањето на асоцијалното однесување кај адолесцентите. Во обуката се користат форми, методи и средства кои придонесуваат за развој на креативни способности и вештини за критичко размислување.

Во услови на имплементација на системот на педагошка интеракција во формирањето на посебните компетенции на наставниците во спречувањето на асоцијалното однесување кај адолесцентите, посебно значење имаат организирањето на социјално партнерство и професионалното образование. (ibid)

Спречувањето на асоцијалното однесување кај адолесцентите е активност на наставникот која претпоставува создавање на соодветни услови кои ќе помогнат да им се пренесат на учениците општествено прифатливите однесувања, да се формираат кај нив способности да ги издржат внатрешните и надворешните негативни влијанија кои провоцираат и предизвикуваат одредени форми на асоцијално однесување.

Посебно нагласуваме дека компетенциите на наставниците за спречување на асоцијалното однесување кај адолесцентите доведува до системско формирање на личноста на ученикот и интегрирање на професионалните знаења, вештини, и професионалните активности насочени кон спречување и елиминирање на негативните однесувања на тинејџерите.

Професионално значајни квалитети на наставникот за успешното решавање на широк спектар на прашања во контекст на спречување на асоцијалното однесување кај адолесцентите се хуманистичката ориентација, емпатијата, рефлексивноста, емоционалната стабилност и педагошката флексибилност. (ibid)

6. ИНТЕРАКЦИЈАТА НА СЕМЕЈСТВОТО И УЧИЛИШТЕТО ВО РЕШАВАЊЕТО НА АСОЦИЈАЛНОТО ОДНЕСУВАЊЕ НА АДОЛЕСЦЕНТИТЕ

Семејството и училиштето се најважните образовни и едукативни институции кои комуницираат и се дополнуваат едни со други во формирањето на детето. Од нивната интеракција зависи успехот на овој процес, како дел од тројството на субјекти на педагошкиот процес (семејство, училиште, дете).

Во оваа смисла, посебно значење има училиштето, кому му е наменета потребата да му помогне на семејството во подигњето на тинејџерите и оттука потребата да соработува со семејството за поддршка на вредностите, традициите и искуствата на семејството и решавањето на интерперсоналните семејни односи.

Менувањето на социокултурната ситуација во земјава и развојот на граѓанското општество ја наметнуваат потребата за едукација на младите со нови социјални норми и вредности и со способности за поддршка на нормите на однесување во општеството.

Поради правната, моралната и економската несигурност, зголемен е бројот на семејни конфликти помеѓу сопружниците и помеѓу родителите и тинејџерите.

Негативните трендови во општеството се придружени со остар пад на воспитното влијание на семејството и неговата улога во социјализацијата на децата.

Како значаен недостаток кај многу семејства се покажува високата стапка на невработеност од една страна, и премногу зафатените родители во богатите семејства, но со сиромашни семејни односи, од друга страна, што доведува до отуѓување на децата, суровост и насилство против нив, раст на бројот на напуштени деца, и сл. Сето ова е причина за појава на остри форми на асоцијално однесување кај адолесцентите.

Анализата на истражувањата, учењата и искуствата покажуваат контрадикција помеѓу: духот на семејството во современото општество и генерирањето на негативни трендови во образованието на младите генерации.

Посебно можеме да го потенцираме фактот на недостиг на соодветна училишна подготвеност за спротивставување на деструктивните тенденции во воспитанието на младите луѓе. Од друга страна се наоѓа желбата на современото семејство, на

училиштето и општеството, во формирањето на адолесцентите да се задржат одобрените форми на однесување врз основа на позитивните вредносни ориентации. Нестабилноста на адолесцентите многу често потклекнува пред негативните обрасци на однесување, што доведува до нарушување на процесот на нивниот личен развој. Врз основа на сето ова, новите барања на семејството и на училиштето се темелат на нивната потреба за диференцијација во педагошката практика и за академска поддршка на вредноста на процесот на интеракција помеѓу семејството и училиштето. (Кучуб, 2009)

Како резултат на бројни истражувања, науката систематски го анализираше овој проблем, односно вредноста на интеракцијата помеѓу семејството и училиштето во решавањето на асоцијалното однесување на адолесцентите.

Во оваа смисла се наметнува потребата од:

- Креирање на вредносни бази за ажурирање на субјективната положба на сите учесници во интеракцијата;
- Обезбедување на заеднички дизајн за повеќе комплексни педагошки ситуации и емотивно удобен наставен простор за формирање на позитивни вредносни ориентации и социо-поддржувачи на однесувањето на адолесцентите;
- Земање предвид на индивидуалните адолесцентни карактеристики и природата на нивниот однос со родителите во организацијата на интеракцијата.

Заедничка основа за проучување на овој проблем се:

- Основните принципи на теоријата на вредностите;
- Теоријата на дејноста (активноста); и
- Теоријата на личноста. (Кучуб, 2009)

Теоретска основа за решавање на овој проблем се: теориите за личен развој во различните активности (Виготски, Макаренко, Рубинштајн, Сухомлински), идеите за возрастните и личните карактеристики и активности (Кон), главните постулати на теоријата на вредности, општите научни пристапи во разбирањето на човечкото суштество како составен дел на неговата интеракција со околината (Ананиев, Берн), концептот на педагошкиот дизајн на образовните системи, и др. (ibid)

Научни новини во проучувањето на проблемот на интеракцијата помеѓу семејството и училиштето во решавањето на проблемот на асоцијалното однесување на адолесцентите се:

- Дефинициите за „семејство“, „интеракција“, и „вредност на интеракцијата“;
- Откриената педагошка суштина на асоцијалното однесување кај адолесцентите и нејзино спречување со интеракција помеѓу семејството и училиштето;
- Идентификуваните педагошки услови во семејството и образованието како збир на когнитивни и ефективни улоги врз основа на хуманистичките идеи и нивното фокусирање на развивање на активности на детето со помош на родителите и наставниците во начините на нивната интеракција;
- Организацијата на интеракциите помеѓу семејството и училиштето, како одраз на логиката и внатрешната динамика на процесот на развојот во контекст на системот, дејносна ориентираност и вредносна ориентираност;
- Откривањето на можности за користење развиени модели за интеракција на семејството и училиштето и личните квалитети за надминување на асоцијалното однесување во образовните институции;
- Развиените научни и методолошки препораки за педагозите и психолозите за работа со родители и млади луѓе, со цел да се спречи асоцијално однесување;
- Дијагностицирање на нивото на ефикасноста на интеракцијата на семејството и училиштето во согласност со развојот на мотивациските, когнитивните и области на активности на соработката за решавање на предметите на асоцијалното однесување на адолесцентите. (ibid)

Адолесцентите со асоцијално однесување имаат значителни тешкотии во обуката и образованието, што создава голем ризик од исклученост во општествените односи.

Асоцијалното однесување е предизвикано од страна на поединецот (ниска самодоверба, недостиг на самоконтрола, неспособност да ги изрази чувствата) интра-семејни причини (недостиг на контрола, злоупотреба на децата), интра-проблеми во односите со врсниците и комуникацијата со возрасните.

Вредноста на интеракцијата помеѓу семејството и училиштето е во намерното креирање на педагошкиот простор, кој се карактеризира со активирање на позицијата на родителите и наставниците во развивање на заеднички вредности, определување на целите, средствата и методите на образованието.

Успешната имплементација на моделите на интеракција помеѓу семејството и училиштето за решавање на асоцијалното однесување кај младите луѓе ќе обезбеди педагошки услови како:

- Создавање на вредносни бази за ажурирање на субјективната положба на сите учесници во интеракцијата;
- Обезбедување на дизајн на соработка, што значи обезбедување на повеќе комплексни педагошки ситуации во емотивно удобен наставен простор, формирање позитивни ставови и вредности на прифатливото социјално однесување кај адолесцентите;
- Да се имаат предвид индивидуалните карактеристики на тинејџерот и природата на неговиот однос со неговите родители во организација на вредносната интеракција;
- Да се организира педагошка поддршка на интеракцијата на семејството и училиштето со превентивна работа со учениците-адолесценти со асоцијални манифестации, кои вклучуваат воспитание и обука од организациски и методолошки, интерактивен и менаџерски аспект и кои ја одредуваат интеракцијата кај различните актери (наставници, психолози, родители, доктори, служби за спроведување на законот, и сл.) вклучени во спречувањето на формирањето асоцијални ориентации. (ibid)

На крајот можеме да заклучиме дека семејството и училиштето се најважните институции кои комуницираат и се дополнуваат една со друга. Овие социјални институции се најважни фактори кои го одредуваат формирањето на интегритетот на детето. Од нивната интеракција зависи успехот на целосниот процес на формирање на учениците.

Развиената образовна теорија и практиката во работата на училиштата се предуслови за решавање на вредноста на интеракцијата помеѓу семејството и училиштето како фактор за надминување на асоцијалното однесување.

Со анализа на психолошка и педагошка литература се идентификувани следниве аспекти на проблемот на асоцијално однесување:

1. медицински и биолошки;
2. социјални и психолошки;
3. психолошки и образовни; и
4. морални. (ibid)

ВТОР ДЕЛ

МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Предмет на нашето истражување е зависноста на појавата на асоцијалното однесување кај учениците од средното образование во Република Македонија од семејството.

2. ЦЕЛ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Цел на нашето истражување е да се испита дали и колку асоцијалното однесување кај децата и младите зависи од семејството.

3. ЗАДАЧИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Од целта произлегуваат и задачите на истражувањето, а тие се:

- Да се испита кои форми на асоцијално поведение се јавуваат во современото училиште;
- Да се испита колку е честа појавата на асоцијално поведение на учениците;
- Да се испита каква е економската состојба на семејствата на децата кои покажуваат асоцијално однесување;
- Да се испита дали поголемиот број ученици со асоцијално однесување потекнуваат од сиромашни семејства;
- Да се испита дали во семејствата со високо економско ниво има деца кои покажуваат асоцијално однесување;

- Да се испита какви се семејствата на децата кои покажуваат асоцијално поведение по однос на нивната структура (број на членови во семејството, број на деца во семејството, потполност, дефицитарни или непотполни семејства);
- Да се испита какви се односите помеѓу родителите и помеѓу родителите и децата во семејствата на децата кои покажуваат асоцијално однесување;
- Да се испита дали во семејствата на децата кои покажуваат асоцијално однесување постојат „ризични“ фактори (алкохолизам, насилство, наркоманија, непочитување, и сл.)
- Да се испита кој стил на раководење го користат родителите во семејствата каде што децата покажуваат асоцијално поведение.

4. КАРАКТЕР НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Истражувањето кое го спроведовме во функција на согледување на зависноста на асоцијалното однесување на учениците од средните училишта од нивните семејства имаше емпириски карактер.

Тоа беше квалитативно-квантитативно.

Со истражувањето ги испитаме ставовите и мислењата на наставниците од средните училишта (класните раководители од првите, вторите, третите и четвртите години на средните училишта) за поврзаноста на асоцијалното однесување на децата со условите во нивните семејства. Тоа го направиме со анкетирање на класните раководители од избраните класови од училиштата кои влегоа во примерокот на истражувањето.

Со врзано интервју со училишните педагози и училишните психолози, најпрвин ги идентификуваме учениците од избраните средни училишта кои покажуваат асоцијално однесување во училиштето.

Со интервјуто се обидовме да ги откриеме мислењата на педагозите и психолозите од училиштата за тоа од какви семејства потекнуваат учениците кои покажуваат асоцијално поведение.

Потоа, преку мислењата на наставниците и училишните педагози и психолози, утврдивме кои форми на асоцијално однесување на учениците се најприсутни во училиштето.

Во третата фаза од истражувањето испитавме дали и како педагозите и психолозите работат на справување со асоцијалното однесување на учениците.

Во четвртата фаза од истражувањето сакавме најдиректно да осознаеме од какви семејства потекнуваат децата кои покажуваат асоцијално однесување во училиштето. Акцентот беше ставен на економската состојба на семејствата, бројноста на членовите во нив, бројноста на децата, полот на децата, возрастната разлика помеѓу децата во семејството, односите помеѓу сопругниците, односите помеѓу родителите и децата, возраста на родителите и нивната возрастна разлика, примената на физичко казнување од страна на родителите, индолентноста на родителите кон децата.

5. ПРИМЕРОК НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Примерокот на истражувањето го одбравме од популацијата средни училишта во источниот дел на Република Македонија.

Табела 1. Основна структура на примерокот на средни училишта, наставници и родители на деца со асоцијално однесување од истите училишта

Средни училишта			Број на анкетирани испитаници	
бр.	Име на средното училиште	Град	Родители	Наставници
1	СОУ „Ванчо Прке“	Виница	16	31
2	СОУ „Љупчо Сантов“	Кочани	29	28
3	СОУ „Ѓошо Викентиев“	Кочани	30	41
Вкупно:			75	100

Примерокот го избравме фазно.

Најпрво ги определивме средните училишта од источниот дел на Република Македонија каде што го извршивме истражувањето. Во примерокот на училишта со намерен избор ги вклучивме средните училишта од градовите Виница и Кочани.

Во втората фаза ги избравме класовите од училиштата, на тој начин што ги земавме првите, вторите, третите и четвртите класови од избраните училишта.

Примерокот на училишни педагози и психолози го сочинуваат училишните педагози и психолози од избраните училишта.

Со помош на педагозите и психолозите ги избравме учениците во училиштата кои покажуваат асоцијално однесување и нив ги класиравме во примерокот на ученици.

Примерокот на родители го сочинуваат родителите на децата кои покажуваат асоцијално поведение во училиштата.

6. ХИПОТЕЗИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

6.1. Главна хипотеза

Семејството претставува еден од главните фактори за појава на асоцијално поведение кај учениците од средните училишта во Република Македонија.

6.2. Помошни хипотези

1. Формите на асоцијално поведение кои се јавуваат во современото средно училиште во Република Македонија се во директна зависност од животот и односите во семејството.
2. Асоцијално поведение на учениците во средните училиште е честа појава.
3. Бројот на членови во семејството не е фактор кој условува асоцијално поведените на децата.

4. Бројот на децата во семејството не е фактор за појава на асоцијално поведение на децата.
5. Учениците со асоцијално поведение потекнуваат од семејства во кои се разрушени односите помеѓу сопружниците.
6. Учениците кои покажуваат асоцијално поведение се деца од семејства каде што се разрушени односите помеѓу родителите и децата.
7. Асоцијално поведение покажуваат децата од т.н. ризични семејства на родители алкохоличари, наркомани, крадци, и сл.
8. Учениците кои покажуваат асоцијално поведение во училиштето најчесто потекнуваат од семејства кои се на ниско економско ниво.
9. Некои ученици кои покажуваат асоцијално поведение потекнуваат од добро ситуирани семејства, каде што родителите, во борбата за пари, ја запоставуваат својата воспитна функција.
10. Асоцијално поведение покажуваат децата кои се физички и емоционално казнувани.
11. Децата со асоцијално поведение често се деца чии родители се незаинтересирани за нив и за нивното воспитание.

7. ВАРИЈАБЛИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

7.1. Независни варијабли:

- семејства со нарушени односи помеѓу сопружниците;
- семејства со нарушени односи помеѓу родителите и децата;
- семејства со ниска економска состојба кои ја занемариле својата воспитна функција со децата;
- добро ситуирани семејства, но кои ја занемариле воспитната функција;

- семејства со повеќе членови во нив;
- семејства со многу деца;
- т.н. „ризични семејства“;
- семејства кои не се заинтересирани за воспитанието и развојот на нивните деца; и
- семејства во кои децата се физички и емоционално казнувани.

7.2. Зависна варијабла

- Асоцијално поведение на учениците.

8. МЕТОДИ, ТЕХНИКИ И ИНСТРУМЕНТИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Предметот на нашето истражување имаше карактер на емпириско истражување од аналитичко дескриптивен карактер.

Во истражувањето ги применивме техниките: анкетирање, скалирање и интервјуирање.

9. СТАТИСТИЧКА ОБРАБОТКА НА ПОДАТОЦИТЕ

Статистичката обработка на податоците е квантитативна и квалитативна.

Податоците ги средивме и табеларно ги претставивме, пресметавме фреквенција, процент и мод.

Во функција на дескрипција на поединечните варијабли, пресметавме аритметичка вредност и одредивме ранг.

ТРЕТ ДЕЛ

АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА ДОБИЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. ФОРМИ НА АСОЦИЈАЛНО ОДНЕСУВАЊЕ КОИ НАЈЧЕСТО СЕ ЈАВУВААТ КАЈ ДЕЦАТА

Првото прашање кое им го поставивме на родителите кои имаат деца кои покажуваат асоцијално однесување се однесуваше на формите на асоцијално однесување, односно побаравме родителите да одговорат кои форми на асоцијално однесување најчесто се јавуваат кај нивните деца.

Табела 2. Форми на асоцијално однесување кои најчесто се јавуваат кај децата

Одговори на родителите	Родители	
	f	%
Бегане од училиште	44	58,67
Недисциплинираност	14	18,67
Лажење	6	8,00
Нарушување на наставата	4	5,33
Агресивно однесување	2	2,67
Кражби	2	2,67
Хиперактивност	1	1,33
Наркоманија	1	1,33
Алкохолизам	1	1,33
ВКУПНО	75	100

Како што можеме да видиме од Табела 2., родителите наведуваат дека најчеста форма на асоцијално однесување кај нивните деца е бегането од училиште и 58,67% од родителите се согласуваат со овој одговор. Потоа следува недисциплинираноста (18,67%), па лажењето со 8%, нарушувањето на наставата (5,33%), а на крај, како најмалку застапени форми на асоцијално однесување (1,33%), се наведуваат хиперактивноста, наркоманијата и алкохолизмот.

На истото прашање побаравме одговор и од наставниците од средните училишта во кои учат овие деца.

Одговорите кои ги дадоа наставниците на ова прашање се донекаде слични со одговорите на родителите, но постојат и некои забележителни разлики, а тоа можеме да го видиме во Табела 3.

Табела 3. Форми на асоцијално однесување кои најчесто се јавуваат кај учениците

Одговори на наставниците	Наставници	
	f	%
Недисциплинираност	35	35,00
Бегање од училиште	25	25,00
Лажење	12	12,00
Хиперактивност	8	8,00
Нарушување на наставата	8	8,00
Агресивно однесување	7	7,00
Алкохолизам	3	3,00
Кражби	1	1,00
Наркоманија	1	1,00
ВКУПНО	100	100

На прашањето за формите на асоцијално однесување кои најчесто се јавуваат кај учениците во училиштето, 35% од наставниците се определија за недисциплинираноста, 25% за бегањето од училиште, 12% за лажењето, а 8% од наставниците хиперактивноста и нарушувањето на наставата го сметаат за основна форма на асоцијално однесување. Агресивното однесување на учениците како најчеста форма на асоцијално однесување го одвоија 7% од наставниците, 3% од нив за најчеста форма на агресивно однесување го сметаат алкохолизмот, а само 1% од наставниците ги наведоа кражбите и наркоманијата.

*****

Дескрипцијата на одговорите кои ги дадоа родителите на децата од средните училишта кои ги ставивме во примерокот на истражување и наставниците од овие училишта за формите на агресивно однесување кои се јавуваат кај децата и учениците покажуваат дека и родителите и наставниците ги одвојуваат истите форми на асоцијално однесување. Меѓутоа, постојат разлики во процентот на нивното појавување кај родителите и наставниците. И едните и другите со голем процент го наведуваат бегањето од училиште (58,67% од родителите и 25% од наставниците). Наставниците со поголема застапеност ја наведуваат недисциплинираноста на децата

како најчеста форма на асоцијално однесување (35%), за разлика од родителите (18,67%).

Забележителна е сличноста во одговорите на родителите и наставниците по однос на појавата на наркоманијата. Задоволува фактот што наркоманијата во средните училишта од источниот дел на Македонија е форма за која и родителите и наставниците ја наведуваат во најмал процент како форма на асоцијално однесување на децата и учениците (1%).

Постои мала разлика во одговорите на родителите и наставниците по однос на застапеноста на лажењето кај децата во семејството (родителите го навеле лажењето како најчеста форма со 8%, а наставниците со 12%).

Исто така, многу мала разлика има и во одговорите по однос на агресивното однесување на учениците. Само 2,67% од родителите како најчеста форма на асоцијално однесување ја навеле агресивноста на нивните деца, додека 7% од наставниците сметаат дека ова е најчеста форма на асоцијално однесување на учениците.

Податоците кои ги наведовме во Табела 2. и Табела 3., а кои се однесуваат на мислењата на родителите и наставниците за најчестите формите на асоцијално однесување на младите од средношколска возраст, покажуваат дека најчести форми на асоцијално однесување кај овие деца се: бегањето од училиште и недисциплираноста.

2. ФИНАНСИСКАТА СОСТОЈБА НА СЕМЕЈСТВОТО И АСОЦИЈАЛНОТО ОДНЕСУВАЊЕ НА ДЕЦАТА

Поаѓајќи од теоретските поставки каде што се наведува дека младите со асоцијално однесување потекнуваат, главно, од семејства со ниско социјално ниво, семејствата на адолесцентите од нашиот примерок ги прашавме каква е нивната финансиска состојба.

Одговорите на ова прашање, односно оценките на родителите на децата со асоцијално однесување за финансиската состојба на нивното семејство, можеме да ги видиме во Табела 4.

Табела 4. Оценка на родителите на децата со асоцијално однесување за финансиската состојба на нивното семејство

Одговори на родителите	Родители	
	f	%
Многу добра	37	49,33
Добра (задоволува)	36	48,00
Не задоволува (лоша)	2	2,67
ВКУПНО	75	100

Податоците кои ги добивме по однос на ова прашање покажуваат дека семејствата на деца со асоцијално поведение се со многу добра финансиска состојба (49,33%) и добра (задоволувачка) со 48%. Со лоша (незадоволувачка) финансиска состојба се 2,67% семејства на млади со асоцијално однесување.

*****

Покажаните резултати ја исклучуваат претпоставката дека во современи услови асоцијално поведение покажуваат адолесцентите од семејства со лоша финансиска состојба. Оттука можеме да извлечеме заклучок дека во Република Македонија, по однос на економското ниво, како ризични се покажуваат оние семејства чии родители

добро заработуваат, меѓутоа, во борбата за постигнување на добра економска благосостојба, ја занемаруваат својата воспитна функција, најмногу поради долгата временска оддалеченост од семејството и од своите деца.

Во оваа смисла на површина избива потребата за работа со родителите, за добра интеракција на училиштето со семејствата во насока на нивна едукација за поблиски односи со нивните деца и што е многу значајно, за воспитна поддршка на децата.

*****

За да го испитаме ставот и на наставниците за тоа дали финансиската состојба на семејствата е фактор кој условува појава на асоцијално однесување на адолесцентите, на наставниците им го понудивме тврдењето дека финансиската состојба на семејството придонесува за асоцијално однесување на учениците.

Табела 5. Слабата финансиска состојба на семејството придонесува за асоцијално однесување на учениците

Одговори на наставниците	Наставници	
	f	%
Потполно се согласувам	34	34,00
Делумно се согласувам	55	55,00
Воопшто не се согласувам	11	11,00
ВКУПНО	100	100

Како што може да се види во Табела 5., 34% од анкетираниите наставници потполно се согласуваат со тврдењето дека слабата финансиска состојба на семејството придонесува за асоцијално однесување на учениците, 55% делумно се согласуваат, а 11 проценти наставници не се согласуваат со поставеното тврдење.

*****

Забележуваме дека финансиската состојба на семејството наставниците ја сметаат како причина за појава на асоцијално однесување на учениците. Ваквиот став го потврдуваат и бројни теориски поставки.

Меѓутоа, податоците кои на ова прашање ги добивме од родителите го побија ваквиот став.

Сметаме дека за валидни треба да ги земеме тврдењата на родителите, зашто нивните тврдење најдиректно ја опишуваат ситуацијата во нивните семејства.

Во директна врска со претходното прашање е и прашањето дали децата од добро ситуирани семејства (со добра финансиска состојба) покажуваат асоцијално однесување.

Табела 6. Некои деца од добро ситуирани семејства покажуваат асоцијално однесување

Одговори на наставниците	Наставници	
	f	%
Потполно се согласувам	30	30,00
Делумно се согласувам	67	67,00
Воопшто не се согласувам	3	3,00
ВКУПНО	100	100

Од Табела 6. може да се видат одговорите на наставниците по однос на ова прашање. Дека децата од добро ситуирани семејства покажуваат асоцијално однесување потврдија дури 30% од наставниците, 67% од нив делумно се согласија со поставеното тврдење, а само 3% од испитаните наставници не се согласија со ова тврдење.

*****

Можеме да заклучиме дека наставниците ја покажаа својата свесност дека и добро ситуираните семејства може да станат фактор за појава на асоцијално однесување кај младите, а не само семејствата со лоша финансиска состојба. Ова уште

повеќе оди во прилог на нашиот претходен заклучок дека тврдењата на родителите најдиректно ја опишуваат ситуацијата во нивните семејства.

Уште повеќе, во литературата се потврдува таквиот факт со објаснувањето дека на децата не им е потребна само материјална сигурност и поседување на скапи играчки, компјутери, автомобили и сл., и дека емоционалната поддршка на децата е главниот позитивен фактор.

На крајот, со право ќе констатираме дека современото време, кое понуди облици на занемарување на децата и младите за сметка на материјални добивки, ги оддалечи децата од родителите и ја намали воспитната функција на семејството.

3. БРОЈОТ НА ДЕЦАТА ВО СЕМЕЈСТВОТО И АСОЦИЈАЛНОТО ОДНЕСУВАЊЕ

Во педагошката и научната литература која се занимава со проблемот на асоцијалното однесување на децата и причините за ваквото однесување се истакнува бројот на децата во семејството како значаен фактор.

Поради тоа сакавме да дознаеме дали навистина бројот на децата во семејството има влијание врз појавата на асоцијално однесување кај децата.

Табела 7. Број на деца во семејства каде што некои деца покажуваат асоцијално однесување

Одговори на родителите	Родители f	%
Едно дете	17	22,67
Две или три деца	56	74,67
Четири или повеќе деца	2	2,67
ВКУПНО	75	100

Податоците кои ги добивме за бројот на децата во семејствата каде што некои деца покажуваат форми на асоцијално однесување може да се видат во Табела 7. Овие семејства, во наши услови на живот, главно се семејства со две или три деца (74,67%), семејства со едно дете (22,67%), а најмал е процентот на семејства со четири или повеќе деца (2,67%), каде што има деца кои покажуваат асоцијално однесување.

*****

Овие податоци ја побиваат поставката дека асоцијално поведение покажуваат децата од семејства со многу деца. Поголемата бројност на деца во семејството, во некои случаи, е и позитивен фактор по однос на воспитното дејствување на

семејството, затоа што во такви ситуации постарите деца, во не мал број случаи, преземаат бројни обврски за грижата и воспитанието на помладите деца.

Процентот на семејства со деца кои покажуваат асоцијално поведение во кои живее само едно дете, иако не е многу голем, сепак, го привлекува нашето внимание.

Претпоставуваме дека во ситуација кога на децата по секоја цена им се задоволуваат сите желби и потреби (најчесто од материјална природа), многу често се јавува проблемот на нивна преразгаленост, што доведува до тоа ваквите деца да не научат дека имаат свои права, но и свои обврски.

За да можеме уште пообјективно да го согледаме одговорот на прашањето во кои семејства најчесто се јавува асоцијалното однесување на децата, односно дали асоцијалното поведение зависи од бројот на децата во семејството, ова прашање им го поставивме и на наставниците во средните училишта каде што учат децата кои покажуваат асоцијално однесување.

Табела 8. Во кои семејства најчесто се јавува асоцијалното однесување на децата

Одговори на наставниците	Наставници	
	f	%
Во семејства со едно дете	57	57,00
Во семејства со две или три деца	29	29,00
Во семејства со четири или повеќе деца	14	14,00
ВКУПНО	100	100

Како што може да се види од Табела 8, по однос на бројот на децата во семејството како фактор за појава на асоцијално однесување на децата, наставниците најлошо ги рангираа семејствата со едно дете (57%), 29% од наставниците сметаат дека асоцијалното однесување се јавува во семејства со две или три деца, а само 14% од наставниците сметаат дека кај семејствата со четири и повеќе деца се јавува асоцијално однесување на децата.

*****

Бројни автори кои се занимаваат со проблемот на асоцијалното однесување на децата како значаен фактор за појава на истото во семејството ја наведуваат повеќедетноста во него.

Интересни се мислењата на наставниците кои ги испитувавме, со тоа што само 14% од нив сметаат дека семејствата со четири или повеќе деца се фактор кој условува асоцијално однесување на младите.

Наставниците како ризични семејства од овој аспект ги сметаат децата со само едно дете во нив, и тоа со најголем процент од 57%, а не е мал ниту процентот на наставници кои наведуваат дека асоцијалното однесување на децата е појава на семејствата со две или три деца во нив (29%).

Овие податоци наведуваат на размислување. Голем временски период на семејствата со едно дете се гледаше како на најнеповолна средина за воспитание на децата. Во оваа смисла, познатиот руски педагог Макаренко има напишано дека оние семејства кои не можат да имаат повеќе од едно дете е добро да посвојат дете и да не го оставаат своето дете само во ситуација на тешка социјализација и воспитание на истото.

Подоцнежните истражувања го побиваат таквото мислење, затоа што организираното предучилишно воспитание во специјализираните детски градинки ја надминува опасноста по однос на воспитанието на детето во еднодетното семејство.

Мислењата на нашите испитаници се мислења подложни на дискусија, од аспект на преразгаленоста на децата во семејствата со едно дете, задоволувањето на речиси сите нивни барања во семејството, и сл.

За нашето поднебје е интересно размислувањето на наставниците кои како ризични семејства ги наведуваат семејствата со две или три деца. Овој податок загрижува ако се има предвид ситуацијата дека во нашата земја е најголем бројот на семејства со две деца. Понатамошната дискусија по однос на овој проблем нè наведува на размислување за тоа кои дводетни семејства имаат тешкотии во воспитанието на своите деца, ако се земе предвид дали децата се од исти пол и дали се машки или женски.

Што се однесува до семејствата со четири или повеќе деца, мораме да констатираме дека, според одговорите и на родителите и на наставниците, овие семејства се најмалку подложни на негативни воспитни влијанија и сите испитаници

ваквите семејства ги сметаат за семејства во кои најретко се јавува асоцијално однесување на децата. Уште еднаш го акцентираме овој резултат, поради тоа што ваквите податоци ја побиваат поставката дека асоцијално поведење покажуваат децата од семејства со многу деца. Многудетноста или поголемата бројност на деца во семејството многу често е доста позитивен фактор по однос на воспитното дејствување на семејството. Помалите деца имаат многу поголема можност за идентификација, и тоа не само со своите родители туку и со своите постари браќа и сестри, додека, пак, постариве, уште од рана возраст преземаат бројни обврски за грижата и воспитанието на помладите деца, со што кај нив се зголемува чувството за одговорност, се зголемува самодовербата, се јакне емпатијата, хуманоста и воопшто се развиваат сите позитивни вредности кои се пренесуваат на сите членови кои живеат во овие семејства.

4. СТРУКТУРАТА НА СЕМЕЈСТВОТА СО ДЕЦА СО АСОЦИЈАЛНО ОДНЕСУВАЊЕ

Некои автори кои се занимаваат со проблемот на асоцијално однесување на децата наведуваат дека воспитни проблеми се јавуваат кај децата од непотполните (дефицитарните) семејства.

Табела 9. Структурата на семејствата со деца со асоцијално однесување (непотполни или потполни семејства)

Одговори на родителите	Родители f	%
Децата живеат само со мајката	6	8,00
Децата живеат само со таткото	2	2,67
Нашето семејство е потполно	67	89,33
ВКУПНО	75	100

Податоците кои ги добивме во нашето истражување и кои се прикажани во Табела 9. покажуваат дека поголемиот број семејства кои имаат деца кои покажуваат асоцијално однесување се потполни или целосни семејства (89,33%) - семејства каде што децата живеат и со татко и со мајка. Само 8% непотполни семејства, односно семејства каде што децата живеат само со мајката, имаат проблем со асоцијално однесување, а уште помал е процентот (2,67%) на семејства каде што децата покажуваат асоцијално однесување, а живеат само со таткото.

*****

Дискусијата по однос на потполност на семејствата на млади со асоцијално однесување нè донесе пред заклучокот дека потполноста и непотполноста на семејството не е сериозен фактор кој упатува на асоцијално однесување на младите.

По однос на фактот дали децата живеат само со мајката или само со таткото, се покажа дека поголеми проблеми во воспитанието на своите деца имаат мајките кои живеат сами со своите деца, за разлика од татковците кои сами ги одгледуваат своите деца.

Воспитни проблеми имаат оние мајки кои останале сами во случај на развод. Ако појдеме од фактот дека татковците кои сами ги воспитуваат своите деца, главно, останале сами во ситуации кога сопругите починале, добиените податоци потврдуваат дека во таквите случаи сликата за мајката е позитивна и позитивно дејствува врз воспитанието на децата. Само во мал број случаи, семејствата кои живеат само со татковците имаат тешкотии во воспитанието на своите деца и тогаш доаѓа и до појава на асоцијално однесување кај овие деца.

*****

Во понатамошниот тек од истражувањето, слично прашање им поставивме и на наставниците, односно од испитуваните наставници сакавме да ги добиеме и нивните мислења по прашањето дали децата кај кои најчесто се јавува асоцијално однесување живеат во семејства на самохрани мајки, самохрани татковци или во згрижувачки семејства.

Табела 10. Во кои непотполни семејства најчесто се јавува асоцијалното однесување на децата

Одговори на наставниците	Наставници	
	f	%
Во семејства каде децата живеат само со мајката	32	32,00
Во семејства каде децата живеат само со таткото	29	29,00
Во згрижувачки семејства (каде децата живеат без родители)	39	39,00
ВКУПНО	100	100

Податоците кои ги добивме и се прикажани во Табела 10 покажуваат дека наставниците во речиси ист процент за ризични семејства ги сметаат оние каде што

децата живеат само со мајките (32%), само со татковците (29%) и 39% во згрижувачки семејства.

*****

Ако ги споредиме одговорите на родителите со одговорите на наставниците по однос на тоа во кои непотполни семејства најчесто се јавува асоцијалното однесување на децата, можеме да констатираме дека постојат извесни разлики.

Родителите сметаа дека поголеми проблеми во воспитанието на своите деца имаат мајките кои живеат сами со своите деца, за разлика од татковците кои сами ги одгледуваат своите деца. Наставниците, за разлика од родителите, за еднакво ризични семејства ги сметаат семејствата каде што децата живеат само со мајката и семејствата каде што децата живеат само со таткото.

Сметаме дека родителите се тие кои најдобро ја познаваат ситуацијата во своите семејства и секојдневно се соочуваат со бројни тешкотии кога сами ги воспитуваат децата во отсуство на другиот родител. Затоа, за поверодостојни ги земаме одговорите на родителите и тоа ќе го потенцираме и во понатамошниот коментар на добиените резултати од нашето истражување.

5. ОДНОСИТЕ ВО СЕМЕЈСТВОТО И АСОЦИЈАЛНОТО ОДНЕСУВАЊЕ НА ДЕЦАТА

5.1. Односите помеѓу родителите (сопругниците) во семејството и асоцијалното однесување на децата

Односите помеѓу сопругниците избиваат меѓу позначајните фактори за појава на асоцијално однесување кај децата.

Табела 11. Оценка на родителите/сопругниците за нивните меѓусебни односи

Одговори на родителите	Родители	
	f	%
Многу добри	18	24,00
Добри (задоволуваат)	37	49,33
Не задоволуваат (лоши)	20	26,67
ВКУПНО	75	100

Резултатите прикажани во Табела 11. покажуваат дека 49,33% од семејствата со деца кои покажуваат некои форми на асоцијално однесување се семејства каде што помеѓу сопругниците постојат добри меѓучовечки односи, 24% од семејствата од оваа категорија се семејства каде што помеѓу родителите има многу добри односи, но не е мал процентот на семејства каде што помеѓу сопругниците постојат лоши односи (26,67%).

*****

Врз основа на добиените податоци од одговорите на родителите, можеме да заклучиме дека односите помеѓу родителите избиваат како сериозен фактор за појава на асоцијално однесување на децата. Процентот на семејства каде што постојат лоши

односи помеѓу родителите, кој го добивме во нашето истражување, е доста голем (26,67%) и затоа сметаме дека претставува сериозен фактор за појава на асоцијално однесување кај децата.

Во оваа смисла, можеби се оправдани оние претпоставки кои лошите односи помеѓу сопружниците ги наведуваат како сериозен воспитен фактор кој влијае негативно врз воспитанието и однесувањето на младите. Можеби, во таква ситуација, понекогаш е и подобро сопружниците да се разделат и на тој начин да се завршат недогледните расправи и несогласувања помеѓу мажот и жената во едно семејство кои потоа негативно влијаат врз развојот и однесувањето на нивните деца и многу често доведуваат до појава на асоцијално однесување на овие деца.

*****

Во согласност со претходно утврдената методологија и со цел појасно да го откриеме влијанието на односите помеѓу родителите врз асоцијалното однесување на децата, на наставниците од средните училишта каде што учат децата кои покажуваат асоцијално однесување им го понудивме тврдењето според кое причина за појава на асоцијално однесување кај децата се нарушените односи помеѓу мажот и жената во семејството.

Табела 12. Нарушените односи помеѓу самите родители на учениците се најчеста причина за асоцијално однесување на овие деца (ученици)

Одговори на наставниците	Наставници	
	F	%
Потполно се согласувам	45	45,00
Делумно се согласувам	51	51,00
Воопшто не се согласувам	4	4,00
ВКУПНО	100	100

Со понуденото тврдење дека нарушените односи помеѓу самите родители се најчеста причина за асоцијално однесување на нивните деца, потполно се согласија 45% наставници, делумно се согласија 51%, а не се согласија само 4% од наставниците.

*****

Дискусијата по ова прашање не води од заклучокот дека во фокусот на причините кои условуваат асоцијално однесување кај децата се и нарушените односи помеѓу сопругниците во домот.

Можеме да видиме дека речиси идентични се и податоците кои ги добивме од родителите. Во оваа смисла, на овој проблем во семејствата треба да се води посебна сметка. Животот на децата во ситуација на постојани несогласувања и расправи на родителите го усложнува нивното правилно воспитување и се причина за нивно воспитно застрување.

5.2. Односите помеѓу родителите и децата во семејството и асоцијалното однесување на децата

Односите помеѓу родителите и децата во литературата избиваат како најсериозен фактор кој условува појава на асоцијално однесување кај младите.

Нашето истражување се согласува со теоретските поставки по овој проблем.

Табела 13. Оценка на родителите за односите со нивните деца

Одговори на родителите	Родители	
	f	%
Многу добри	11	14,67
Добри (задоволуваат)	28	37,33
Не задоволуваат (лоши)	36	48,00
ВКУПНО	75	100

Како што може да се види во Табела 13., 48% од родителите одговорија дека односите помеѓу нив и нивните деца се лоши, 37,33% дека се добри, односно задоволувачки, а само 14,67 проценти сметаат дека односите со нивните деца се многу добри.

*****

Резултатите добиени од тврдењата на родителите во семејствата каде што децата покажуваат асоцијално однесување нè наведуваат кон заклучокот дека односите помеѓу родителите и децата се значаен воспитен фактор и во наши услови на живот.

Речиси половина (48%) од вкупниот број родители одговорија дека односите со нивните деца им се лоши. Не е мал процентот на родители кои односите со децата ги оценуваат само како задоволувачки (37,33%), а сосема мал процент родители нивните односи со децата ги оценуваат како многу добри.

*****

Како и за претходното, и за ова прашање сакавме да го дознаеме мислењето на наставниците од средните училишта, односно дали нарушените односи помеѓу родителите и децата се најчеста причина за појава на асоцијално однесување на овие деца кои истовремено се ученици во училиштата каде што работат анкетираниите наставници.

Поради тоа, на наставниците им го понудивме тврдењето дека најчеста причина за појава на асоцијално однесување кај децата се нарушените односи помеѓу родителите и децата.

Табела 14. Нарушените односи меѓу децата (ученици) и нивните родители се најчеста причина за асоцијално однесување на овие деца (ученици)

Одговори на наставниците	Наставници	
	f	%
Потполно се согласувам	46	46,00
Делумно се согласувам	51	51,00
Воопшто не се согласувам	3	3,00
ВКУПНО	100	100

Од Табела 14. можеме да видиме дека 46% од наставниците потполно и 51% делумно се согласија со поставеното тврдење, а само 3% од нив воопшто не се согласија.

*****

Мислењето на наставниците од нашиот примерок на истражување се согласува со теоретските поставки според кои нарушените односи помеѓу родителите и децата се во фокусот на причините кои условуваат асоцијално однесување кај децата и младите.

Имајќи ги предвид одговорите на родителите и наставниците по однос на ова прашање, мораме да истакнеме дека она на што треба да се работи во иднина, во насока на надминување на неповолното воспитно влијание на семејството, се односите помеѓу родителите и деца, односно изнаоѓање начини како овие односи да се подобрат и со тоа да се избегне негативното воспитно влијание кое во голема мера придонесува за појава на асоцијално однесување на децата од овие семејства.

6. РИЗИЧНИТЕ СЕМЕЈСТВА И АСОЦИЈАЛНОТО ОДНЕСУВАЊЕ НА ДЕЦАТА

Ризичните семејства, односно семејствата во кои еден од родителите, или двајцата родители се алкохоличари, наркомани, коцкари и сл., теоретичарите ги наведуваат меѓу факторите кои придонесуваат за „ризично“ однесување и на децата во таквите семејства.

Табела 15. Дали во семејствата со деца со асоцијално однесување има зависници (од алкохол, дрога, коцкање и сл.)

Одговори на родителите	Родители	
	f	%
Да	21	28,00
Не	54	72,00
ВКУПНО	75	100

Во Табела 15. се прикажани одговорите на родителите на деца со асоцијално однесување, по однос на поставеното прашање: дали во нивните семејства има зависници. Дури 28% од родителите одговорија со „да“, а 72% од родителите со „не“.

*****

Добиените резултати ги потврдуваат теориските поставки. Сметаме дека 28% „ризични“ семејства кај кои има родители зависници и кои имаат деца кои покажуваат некоја форма на асоцијално однесување потврдува дека овие семејства треба да бидат во фокусот на педагошкото дејствување на училиштето и другите општествени фактори.

*****

Повторно побаравме мислење и од наставниците од средните училишта и за ова прашање, па затоа на наставниците им го поставивме тврдењето според кое постоењето на „ризични“ фактори во семејството е причина за појава на асоцијално однесување на децата.

Табела 16. Постоењето на т.н. „ризични“ фактори во семејството на учениците (алкохолизам, наркоманија, агресија, насилство и сл.) е причина за асоцијално однесување на овие деца (ученици)

Одговори на наставниците	Наставници	
	F	%
Потполно се согласувам	51	51,00
Делумно се согласувам	47	47,00
Воопшто не се согласувам	2	2,00
ВКУПНО	100	100

Со тврдењето кое им го понудивме на наставниците од средните училишта каде што учат децата кои покажуваат асоцијално однесување, потполно се согласија 51% од наставниците, делумно се согласија 47%, а 2% воопшто не се согласија. Значи дури 51% од наставниците потполно се согласија со тоа дека постоењето на т.н. „ризични“ фактори во семејството се причина за асоцијално однесување на овие деца.

*****

Добиените резултати се сосема логични и се совпаѓаат со светските истражувања кои покажуваат дека во семејствата каде што еден или двајцата родители се алкохоличари, наркомани, престапници кои биле казнувани, и сл. влијаат доста негативно врз воспитанието и развојот на децата од тие семејства и се причина кај нив да се јави и асоцијално однесување.

7. НАСИЛСТВОТО ВО СЕМЕЈСТВОТО И АСОЦИЈАЛНОТО ОДНЕСУВАЊЕ НА ДЕЦАТА

Насилството во семејството го зголемува ризикот за појава на асоцијално однесување кај младите во нив.

Табела 18. Дали во семејствата со деца со асоцијално однесување има агресија (семејно насилство)

Одговори на родителите	Родители	
	f	%
Да	25	33,33
Не	50	66,67
ВКУПНО	75	100

Во нашето истражување, 33,33% од анкетираниите родители го потврдија присуството на насилство во нивните семејства, а 66,67% родители изјавија дека во нивните семејства не постои насилство.

*****

Добиените резултати во истражувањето ни покажаа дека во не мал процент семејства со млади кои покажуваат некоја форма на асоцијално однесување постои семејно насилство. Таквата појава ја отежнува ситуацијата по однос на асоцијалното однесување на младите.

8. ВОСПИТНИОТ СТИЛ ВО СЕМЕЈСТВОТО И АСОЦИЈАЛНОТО ОДНЕСУВАЊЕ НА ДЕЦАТА

Примената на воспитниот стил во семејството е фактор за појава на асоцијално однесување кај младите.

Табела 19. Оценка на родителите за воспитниот стил кој го применуваат при воспитувањето на децата

Одговори на родителите	Родители f	%
Демократски стил (примена на дијалог и уверување)	25	33,33
Автократски стил (издавање наредби)	30	40,00
Незаинтересираност за тоа како се однесуваат кон децата	20	26,67
ВКУПНО	75	100

Нашето истражување покажа дека во семејствата каде што има асоцијално однесување на децата доминира автократскиот стил на раководење на родителите (40%). Иако и процентот на демократско раководење е прилично висок (33,33%), сепак, загрижува процентот од 26,67% на родители кои се незаинтересирани за нивните деца.

*****

Погоре истакнавме дека загрижува процентот на родители кои се незаинтересирани за нивните деца. Бројни истражувања и теориски поставки ја истакнуваат токму незаинтересираноста на родителите за нивните деца како еден од факторите кои придонесуваат за појава на асоцијално однесување на младите.

И процентот на родители кои применуваат автократски стил на раководење не задоволува и во многу случаи е причина за нарушено однесување кај младите.

9. СЕМЕЈСТВОТО И АСОЦИЈАЛНОТО ОДНЕСУВАЊЕ НА УЧЕНИЦИТЕ

За поблиско определување на факторите кои во едно семејство придонесуваат за појава на асоцијално однесување на младите ги запрашавме наставниците за нивни мислења по однос на ова прашање.

На анкетираниите наставници најпрвин им го поставивме тврдењето дека семејството не е фактор кој придонесува за појава на асоцијално однесување кај младите.

Табела 20. Семејството на учениците не е фактор кој придонесува за појава на асоцијално однесување кај нив

Одговори на наставниците	Наставници	
	f	%
Потполно се согласувам	13	13,00
Делумно се согласувам	38	38,00
Воопшто не се согласувам	49	49,00
ВКУПНО	100	100

Во Табела 20. се прикажани одговорите на наставниците по однос на ова прашање, односно нивното согласување или несогласување со претходното тврдење. Само 13% од наставниците потполно се согласија со поставеното тврдење, 38% се согласија делумно, а 49% воопшто не се согласија со тоа дека семејството не е фактор кој условува асоцијално однесување кај младите.

*****

Може да се констатира дека речиси половина од анкетираниите наставници сметаат дека семејството е сериозен фактор од кој зависи појавата на асоцијално однесување на учениците, а само 13% од наставниците не се согласија со поставеното тврдење.

10. МИСЛЕЊА НА НАСТАВНИЦИТЕ ЗА ПРИЧИНИТЕ ЗА АСОЦИЈАЛНО ОДНЕСУВАЊЕ НА УЧЕНИЦИТЕ

10.1. Преразгалеаноста на децата и асоцијалното однесување

Во контекст на прашањата кои се однесуваат на причините за појава на асоцијално однесување на учениците, на наставниците најпрво им го понудивме тврдењето дека преразгалеаноста на децата од страна на родителите е причина за појава на асоцијално однесување кај децата.

Табела 21. Преразгалеаноста на децата од страна на родителите во семејството е причина за асоцијално однесување на децата

Одговори на наставниците	Наставници	
	f	%
Потполно се согласувам	35	35,00
Делумно се согласувам	63	63,00
Воопшто не се согласувам	2	2,00
ВКУПНО	100	100

Од Табела 21. може да видиме дека поголем број наставници се согласија со ова тврдење (35%), 63% од нив се согласија делумно, а 2% не се согласија.

*****

Добиените податоци покажаа дека наставниците се согласуваат со тврдењето според кое преразгалеаноста на децата во семејството е причина за појава на асоцијално однесување кај нив.

Постојат теориски поставки според кои преразгалеаноста на децата, во смисла тие да добиваат сè што ќе посакаат, е негативна тенденција на дел од современите семејства. Некои автори тоа го означуваат како појава на педоцентризмот во

воспитните дејствувања, но сега пресликани во семејниот живот. Таквата ситуација е последица на настојувањето на родителите, отфрлајќи го автократизмот, да одат во друга крајност и премногу да ги разгалуваат своите деца, со убедување дека на тој начин тие ќе бидат „модерни“ родители, што, исто така, претставува негативна појава.

10.2. Времето кое родителите им го посветуваат на децата

и асоцијалното однесување

Понесени од фактот дека родителите имаат сè помалку време за воспитание на своите деца, на наставниците им го поставивме тврдењето според кое недоволното време кое родителите им го посветуваат на своите деца е причина за појава на асоцијално однесување кај децата и младите.

Табела 22. Недоволното време кое родителите им го посветуваат на своите деца е причина за асоцијално однесување на децата

Одговори на наставниците	Наставници	
	f	%
Потполно се согласувам	61	61,00
Делумно се согласувам	31	31,00
Воопшто не се согласувам	8	8,00
ВКУПНО	100	100

Табелата 22. покажува дека поголемиот број наставници се согласија со поставеното тврдење, поточно 61% од нив потполно се согласија со тврдењето, а 31% делумно се согласија. Воопшто не се согласија со тврдењето дека недоволното време кое родителите им го посветуваат на своите деца е причина за асоцијално однесување на овие деца само 8% од испитаниците.

*****

Анализата на добиените резултати нè доведе до констатацијата според која современите родители имаат малку време кое можат да го посветат на грижата, а особено на воспитанието на своите деца. Таквата ситуација е резултат на новонастанатите услови, кога родителите се посветени на работните обврски во борбата за егзистенција, или во настојувањето да го зголемат семејниот капитал.

10.3. Незаинтересираноста на родителите и асоцијалното однесување на децата

Наставниците, исто така, се согласија со поставеното тврдење според кое незаинтересираноста на родителите за своите деца е причина за асоцијално однесување на младите.

Табела 23. Незаинтересираноста на родителите за своите деца е причина за асоцијално однесување на децата

Одговори на наставниците	Наставници	
	f	%
Потполно се согласувам	45	45,00
Делумно се согласувам	48	48,00
Воопшто не се согласувам	7	7,00
ВКУПНО	100	100

Имено, од Табела 23. може да се види дека 45% од наставниците потполно се согласија со поставеното тврдење, 48% се согласија делумно, а само 7% од наставниците не се согласија со тоа дека незаинтересираноста на родителите за децата е причина за појава на асоцијално однесување кај нив.

*****

Дискусијата по добиените податоци нè води кон тоа дека едукацијата на родителите за значајноста на емоционалната поддршка на децата, во насока на правилно воспитание и правилен развој на младите, е современа потреба.

11. СОРАБОТКАТА НА НАСТАВНИЦИТЕ СО СЕМЕЈСТВОТА НА УЧЕНИЦИТЕ И СО ДРУГИ ИНСТИТУЦИИ

11.1. Соработката на наставниците со семејствата на учениците кои покажуваат асоцијално однесување

Во понатамошниот дел од нашето истражување се насочивме кон испитувањето на соработката на наставниците со семејствата на учениците кои покажуваат асоцијално однесување, а воедно сакавме да откриеме каква е соработката на наставниците и со другите институции.

Во таа смисла, на наставниците најпрво им го поставивме прашањето, односно тврдењето, дали соработуваат со семејствата на учениците кои покажуваат асоцијално однесување.

Табела 24. Соработувам со семејствата на учениците кои покажуваат асоцијално однесување

Одговори на наставниците	Наставници	
	f	%
Потполно се согласувам	71	71,00
Делумно се согласувам	24	24,00
Воопшто не се согласувам	5	5,00
ВКУПНО	100	100

Со поставеното тврдење дека соработуваат со семејствата на децата кои имаат асоцијално однесување, 71% од наставниците потполно се согласија, 24% се согласија делумно, а 5% од наставниците воопшто не се согласија со ова тврдење.

*****

Интеракцијата помеѓу наставниците и семејствата на децата со асоцијално однесување има повеќекратно значење. Централно место има фактот што наставниците можат да се стават во функција на едукатори на родителите кога за тоа има потреба, да им ги објаснат на родителите причините за застранувањето на нивните деца, и сл.

Во литературата се наведуваат бројни форми на интеракција помеѓу училиштето и семејството. Во својата основа, тоа се форми кога наставниците го посетуваат домот на родителите и обратно, кога родителите се повикуваат во училиште или сами доаѓаат во училиштето. Без претензии да ја рангираме ефикасноста на различните форми на соработка помеѓу семејството и училиштето, ќе нагласиме дека секоја форма има свое значење.

11.2. Соработката на наставниците со Центрите за социјална работа

Во понатамошното истражување на мислењата на наставниците, им го поставивме и тврдењето дека соработуваат со Центрите за социјална работа во насока на решавање на проблемите на асоцијалното однесување на адолесцентите.

Табела 25. Соработувам со Центарот за социјална работа при решавањето на проблемите со асоцијално однесување на учениците

Одговори на наставниците	Наставници	
	f	%
Потполно се согласувам	44	44,00
Делумно се согласувам	38	38,00
Воопшто не се согласувам	18	18,00
ВКУПНО	100	100

Со ова тврдење потполно се согласуваат 44% наставници, делумно се согласуваат 38% од наставниците, а воопшто не се согласуваат 18% од наставниците.

*****

Центрите за социјална работа како еден од своите централни проблеми ја имаат работата со децата и младите кои покажуваат асоцијално однесување. Оттука и соработката на наставниците со овие институции добива во својата значајност. Специјализираните стручњаци од оваа област во голема мера можат да им помогнат на наставниците во решавањето на асоцијалното однесување на младите.

11.3. Соработката на наставниците со службите на МВР

На крајот сакавме да ја испитаме и соработката на наставниците со службите на Министерството за внатрешни работи, со цел да видиме колку овие служби соработуваат со училиштата со цел што подобро да се решаваат проблемите на асоцијално однесување на учениците.

Табела 26. Соработувам со службите на МВР при решавањето на проблемите со асоцијално однесување на учениците

Одговори на наставниците	Наставници	
	f	%
Потполно се согласувам	46	46,00
Делумно се согласувам	39	39,00
Воопшто не се согласувам	15	15,00
ВКУПНО	100	100

На тврдењето дека соработуваат со службите на МВР при решавањето на проблемите на асоцијалното однесување на учениците, 46% од наставниците потполно се согласуваат, 39% се согласуваат делумно, а 15% од наставниците воопшто не се согласуваат со ова тврдење.

*****

Некои форми на асоцијално однесување на младите се инкриминирани со законот и за нив се компетентни службите на МВР. Во овој контекст, свое значење има и соработката на наставниците со овие служби.

ЧЕТВРТИ ДЕЛ

**КОМЕНТАР НА ДОБИЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ,
РЕЗИМЕ НАМЕСТО ЗАКЛУЧОК,
БИБЛИОГРАФИЈА, ПРИЛОЗИ**

КОМЕНТАР НА ДОБИЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ

Поаѓајќи од фактот дека коментарот на добиените резултати од едно истражување е можеби и најзначајниот дел од еден научен труд, токму поради тоа што ја покажува умешноста на истражувачот за разбирање и интерпретација на она што го покажуваат квантитативните резултати, ние ќе обрнеме посебно внимание на овој дел од нашето истражување.

Оттука, за секое прашање ќе го дадеме своето видување. Исто така, во овој дел од трудот ќе укажеме кои поставени хипотези се потврдуваат или отфрлаат.

Дескрипцијата на одговорите кои ги дадоа родителите на децата од средните училишта кои ги ставивме во примерокот на истражување и наставниците од овие училишта за формите на агресивно однесување кои се јавуваат кај децата и учениците покажуваат дека и родителите и наставниците ги одвојуваат истите форми на асоцијално однесување. Меѓутоа, постојат разлики во процентот на нивното појавување кај родителите и наставниците. И едните и другите со голем процент го наведуваат бегаето од училиште. Родителите со поголема застапеност укажуваат на недисциплинираноста на децата. На оваа форма на агресивно однесување наставниците не гледаат како на сериозен недостаток кај учениците.

Нашиот коментар за ваквата ситуација е можноста на наставниците, преку нормативите пропишани во училиштето, да влијаат на дисциплината на учениците.

Забележителна е сличноста во мислењата кај родителите и наставниците по однос на појавата на наркоманијата. Задоволува фактот што наркоманијата во средните училишта од источниот дел на Македонија е форма која и родителите и наставниците ја наведуваат во најмал процент како форма на асоцијално однесување на децата и учениците.

Постои разлика во мислењата на родителите и наставниците по однос на застапеноста на лажењето кај децата во семејството и учениците во училиштето и во мислењата по однос на појавата на агресивното однесување.

Податоците кои се однесуваат на мислењата на родителите и наставниците за присутноста на формите на асоцијално однесување на младите од средношколска возраст се полесни форми на асоцијално однесување.

Ваквите резултати и таквиот коментар упатува на отфрлање на поставената хипотеза со која претпоставуваме дека асоцијалното однесување кај учениците во средните училишта е честа појава.

Отфрлањето на оваа хипотеза предизвикува задоволство.

Ако заклучиме дека појавата на асоцијално поведение на младите од средните училишта во Република Македонија не е проблем кој посебно загрижува, можеме да бидеме задоволни од семејствата и работата на училиштата кај нас, од една страна, и од случувањата во нашето општество, кои, во голема мера, не условуваат негативни воспитни отстапувања кај нашите адолесценти.

Покажаните резултати ја исклучуваат поставката дека во наши услови асоцијално поведение покажуваат адолесцентите од семејства со лоша финансиска состојба. Можеме дури да извлечеме заклучок дека во Република Македонија, по однос на економското ниво, ризични се покажуваат оние семејства чии родители добро заработуваат, меѓутоа, во борбата за постигнување добра економска благосостојба, ја занемаруваат својата воспитна функција, најмногу поради долгиот период на оддалеченост од семејството и од своите деца.

Оттука, со голема оправданост ја отфрламе хипотезата според која претпоставивме дека учениците кои покажуваат асоцијално поведение во училиштето најчесто потекнуваат од семејства кои се на ниско социјално ниво.

Исто така, ја потврдуваме хипотезата дека некои ученици кои покажуваат асоцијално однесување потекнуваат од добро ситуирани семејства, каде што родителите, во борбата за пари, ја занемаруваат својата воспитна функција.

Таквата ситуација во Република Македонија ги побива оние светски истражувања и теоретски поставки кои ги наведуваат бројни експерти од оваа област, а според кои токму ниската економска положба на семејствата е причина за појава на асоцијално однесување кај адолесцентите.

Сепак, во оваа смисла на површина избива потребата за работа со оние семејства каде што се појавува асоцијално однесување на младите. Тоа претпоставува солидна интеракција на училиштето со семејствата на таквите адолесценти, во насока на нивна едукација за поблиски односи со нивните деца и, што е многу значајно, за емоционална поддршка на децата и младите.

Анализата на податоците кои ги добивме во нашето истражување по прашањето дали и колку многудетните семејства се фактор за појава на асоцијално поведение кај децата побија некои од теориските поставки во кои семејствата со многу деца се ставаат на врвот на оние семејства во кои децата покажуваат асоцијално поведение.

Овие резултати ја побија претпоставката дека асоцијално поведение покажуваат децата од семејства со многу деца.

Поголемата бројност на деца во семејството, во некои случаи, е и позитивен фактор по однос на воспитното дејствување на семејството, затоа што во такви ситуации, постарите деца, во не мал број случаи, превемаат бројни обврски во грижата и воспитанието на помладите деца.

Процентот на семејства со деца кои покажуваат асоцијално поведение во кои живее по едно дете, иако не е многу голем, сепак, го свртува нашето внимание на ситуацијата кога децата кои растат сами, без браќа/сестри од поблиска возраст и кај кои се јавува опасност за потешка социјализација и можност да сочувствуваат со своите браќа или сестри, да се научат да даваат и земаат во разумна мера и сл. Од друга страна, во семејствата во кои живее само едно дете, не е ретка ситуацијата на таквите деца да им се задоволени сите барања, во смисла на купување на скапи играчки и апарати, па се јавува проблемот на нивна преразгаленост и ситуација да не научат дека имаат свои права, но и свои обврски.

Во оваа насока ја потврдуваме поставената хипотеза според која бројот на деца во семејството не е фактор за појава на асоцијално однесување на децата.

Мислењата на наставниците од нашиот примерок на истражување се совпаѓаат со теоретските поставки според кои нарушените односи помеѓу родителите и децата се во фокусот на причините кои условуваат асоцијално однесување кај децата и младите. Оттука, не ни е потребен поголем коментар за ова прашање.

Она што треба да го направиме е да ја потврдиме поставената хипотеза според која претпоставивме дека учениците кои покажуваат асоцијално поведение се деца од семејства каде што се нарушени односите помеѓу родителите и децата.

Во фокусот на причините кои условуваат асоцијално однесување кај децата се и нарушените односи помеѓу сопружниците во домот.

Таквата причина ја потврдуваат и теоретските поставки и бројните истражувања на меѓународен план. Во оние семејства каде што постојат постојани расприии помеѓу мажот и жената, не постои поволна семејна атмосфера за правилно воспитување на децата. Во не мал број случаи, сопружниците ги користат и децата во нивната борба за превласт во семејството. Притоа ги условуваат децата со разни подароци, или со закани, што за младите личности е сериозна причина за нивно застранување на планот на нивното однесување.

Во оваа смисла, со голема веројатност ја потврдуваме и хипотезата која ја поставивме во методолошкиот дел, според која учениците со асоцијално поведение потекнуваат од семејства каде што се разрушени односите помеѓу сопружниците.

Резултатите кои ги добивме во истражувањето за тоа дали и колку т.н. „ризични“ семејства се фактор за појава на асоцијално однесување на децата се сосема логични и се совпаѓаат со светските истражувања кои покажуваат дека во семејствата каде што еден или двајцата родители се алкохоличари, наркомани, престапници кои биле казнувани и сл. дејствуваат доста негативно на воспитанието и развојот на децата од тие семејства и се причина кај нив да се појави и асоцијално однесување.

Овие резултати ја потврдуваат и поставената хипотеза дека асоцијално поведение покажуваат децата од т.н. „ризични“ семејства со родители алкохолочари, наркомани, крадци и сл.

Интеракцијата помеѓу наставниците и семејствата на децата со асоцијално однесување има повеќекратно значење. Централно место има фактот што наставниците можат да се стават во функција на едукатори на родителите кога за тоа има потреба и да им ги објаснат на родителите причините за застранувањето на нивните деца, и сл.

Во литературата се наведуваат бројни форми на интеракција помеѓу училиштето и семејството. Во својата основа, тоа се форми кога наставниците го посетуваат домот на родителите и обратно, кога родителите се повикуваат во училиште, или сами доаѓаат во училиштето. Без претензии да ја рангираме ефикасноста на различните форми на соработка помеѓу семејството и училиштето, ќе нагласиме дека секоја форма има свое значење.

На крајот можеме да заклучиме дека повеќето хипотези кои ги тестиравме во нашето истражување **ја потврдуваат главната хипотеза, според која формите на**

асоцијално поведење кои се јавуваат во средните училишта во Република Македонија се во директна зависност од животот и односите во семејството.

РЕЗИМЕ

Загрижувачка ситуација во последниве децении во нашата република е присуството на негативни случувања кај децата и младите во смисла на зголемена агресија, анксиозност, осаменост, интернет-зависност, коцкање, негативен став кон родителите, наставниците и другите возрасни луѓе, конфликти со врсниците, наркоманија, и сл.

Анализата на теоретските аспекти на асоцијалното однесување како проблем на новото време овозможуваат накратко да го определиме поимот асоцијално однесување како: неодржливо однесување на поединецот кое отстапува од најважните општествени норми, предизвикува вистинска штета на личноста и оштетување на непосредната социјална средина и е придружено со социјални неурамнотежености.

Денес се сè почести согледувањата од страна на некои стручњаци, специјализирани асоцијации и од страна на наставниците и другите субјекти во училиштето, дека негативните трендови во општеството се придружени со пад во воспитното влијание на семејството и неговата улога во социјализацијата на децата.

Причините за таквата ситуација се многубројни, меѓутоа, со сета сериозност се укажува на негативностите кои се предизвикани од високата стапка на невработеност и осиромашувањето на поголемиот број семејства кои се на работ на нормалната егзистенција, од една страна, и прекумерната појава на богати семејства, од друга страна.

Во двата случаја семејството ја губи својата воспитна функција. Се забележува нарушување на семејните односи и отуѓување на децата и младите, суровост и насилство против нив, раст на бројот на напуштени деца во семејствата со ниска економска состојба. Тоа е сериозна причина за појава на асоцијални форми на однесување.

Значи, како сериозна причина за недоволната воспитна функција на современото семејство се наведува фактичката ситуација на преголема зафатеност на родителите во бројни семејства, кои се принудени сета своја енергија да ја насочуваат во изнаоѓање на материјални средства за живот, и притоа ги занемаруваат своите деца, едноставно поради недостиг на време кое би го посветиле во функција на нивно воспитание.

Од друга страна, во еден дел семејства родителите се презафатени со работни задолженија надвор од домот, во насока на сè поголемо збогатување и луксузен живот. Во овие семејства родителите едноставно го заменуваат своето присуство во домот и својата улога како воспитувачи на децата и младите со купување на прескапи играчки, средства за забава, автомобили, и сл., уверувајќи се притоа дека на тој начин се добри родители.

Во двата случаја, многу често, доаѓа до нарушување на семејните односи, и тоа како односите помеѓу мажот и жената така и односите помеѓу родителите и децата.

Во голем број семејства денес, децата и младите се изложени на суровост и насилство, што резултира со остри форми на асоцијално однесување кај младите.

Кога зборуваме за деца и млади со асоцијално однесување, обично мислиме на оние чие однесување е подготвено да отстапи од прифатените норми на општеството во меѓучовечките односи, како и појава на разни форми на нервни и ментални болести, на гранично ниво.

Потребно е да се нагласи дека семејството и училиштето се најважните образовни и воспитни институции кои комуницираат и се дополнуваат една со друга. Токму од нивната интеракција зависи успешноста на процесот на тројството помеѓу семејството, училиштето и детето во педагошкиот процес.

Анализата на литературата покажува повеќе аспекти на проблемот на асоцијално однесување: медицински и биолошки, социјални, психолошки и морални.

Исто така, се забележува дека традиционалните системи во земјите во транзиција, кои се соочуваат со драстични промени во политичкиот и економскиот систем, настојуваат да ги задржат социјалните и политичките вредности кои се засноваат на долгогодишна културна и образовна традиција.

Во оваа смисла, во литературата која го обработува проблемот на семејството како една значајна карактеристика се наведува конзерватизмот на односите во него.

Меѓутоа, тоа не значи дека современото семејство не се менува, како по однос на неговата структура така и по однос на самите односи во него.

Се покажува дека, во вакви услови, главните показатели за формирање на асоцијално однесување кај младите се: пасивно-негативен став кон активностите во

семејството и надвор од него, апатија кај родителите, рамнодушност, занемарување на децата, и сл.

Асоцијалното однесување, како современа компонента, се манифестира во пасивни реакции, но и во облик на антидисциплински манифестации, пркосно однесување, и сл. Тоа се изразува како опозиција кон родителите, наставниците и врсниците, непочитување на правилата на однесување во семејството, во училиштето и во надворешната средина.

Утврдено е дека овие карактеристики на семејно исклучување се првите знаци и предвесници на асоцијално однесување, кои се манифестираат во форма на: прекршоци, алкохолизам, наркоманија, суицидно однесување и агресивни, непријателски реакции кон другите луѓе.

Неконзистентноста на традиционалните форми и методи на семејно воспитание и барањата од страна на современите услови на живот, во голема мера, го зголемуваат нивото на агресија кај децата и младите, ја условуваат осаменоста, анксиозноста, лицемерството, несоодветната самодоверба, импулсивноста, интернет-зависноста, и сл.

Користењето на корекција на асоцијалното однесување кај адолесцентите во семејството, со посебен акцент на подобрување на комуникацијата помеѓу родителите и децата и самите деца во него и однесувањето на сите во семејството, постојаните дискусии, личното образование, игровните техники, индивидуалното советување влијаат врз намалувањето на агресијата, анксиозноста, воспитниот ризик, сугестивноста, чувството на осаменост, како и врз подобрување на комуникативните компетенции, мотивацијата за посетување на училиштето, позитивен став кон родителите, зголемување на самодовербата, и други карактеристики на младите личности кои ја намалуваат подложноста на асоцијално однесување.

Во литературата, врз основа на бројни истражувања, се утврдува дека најризична возраст за појава на асоцијално однесување е периодот на адолесценцијата како период кој уште се означува со терминот „тинејџерска криза“, во периодот од 10-тата до 15-тата година, што одговара на почетокот на транзицијата на детето од детство во зрела возраст. Овој период се карактеризира со надворешни промени во природата на активностите на воспитанието, недостиг на униформи барања од возрасните, промена на социјалниот статус на детето и внатрешни, односно биолошки и психолошки детерминанти.

Адолесцентното отстапување може да биде во разни форми, како: зависности, растројство, нарушувања во однесувањето, и сл. Ова се причини за кои разни автори наведуваат дека доаѓаат, главно, од семејството.

Авторите кои се занимаваат со објаснување на причините за асоцијално однесување кај младите главно ги истакнуваат: биолошките фактори, каде што ги вклучуваат генетските, физиолошките и психолошките карактеристики; социјалните фактори: социоекономската криза во земјата, промената на идеологијата, намалувањето на влијанието на традиционалните вредности во општеството, негативното влијание на медиумите и промените во семејството; микрофакторите: проблемите на децата во семејството, тешкотиите за комуникација во група, дружба со деца и млади кои веќе покажуваат асоцијално однесување и сл., негативности во воспитанието и образованието на децата во училиштето; психолошки фактори во форма на високо ниво на анксиозност и агресивност, намалена интелектуална способност, низок степен на развој на способности со кои би го контролирале своето однесување, несообразност во однесувањето, недостиг на разбирање за важноста на детето и детството, неприфатени норми на општеството, дружење со групи на млади со асоцијално однесување и неприфаќање на мотивите на другите.

Со анализа на литература, може да се дефинираат различни причини и форми:

- промени во современото семејство, во смисла на нарушени односи помеѓу членовите во него;
- семејства кои самите покажуваат асоцијални однесувања (алкоголизам, наркоманија, нарушени односи, и сл.);
- исклучување и отстапување во зависност од функциите на семејството.

Посебно нагласуваме дека семејството и училиштето се најважните образовни и воспитни институции, кои комуницираат и се дополнуваат една со друга. Овие социјални институции се најважните фактори коишто го одредуваат формирањето на интегритетот на детето.

Несогледувањето на потребата од спроведување на социјалните и воспитните спречувања на асоцијалното однесување на децата и младите во Република Македонија и недоволното познавање на трендовите, условите и нивната имплементација во

пракса, ја идентификуваат потребата од изучување на странските искуства на социјалното и воспитното спречување на асоцијално однесување кај децата и младите и идентификување на начините за пренесување и адаптација во нашата практика.

Релевантноста и теоретската важност на овој проблем доведе до избор на предметот на нашето истражување.

Поаѓајќи од констатацијата дека семејството е еден од клучните фактори за појава на асоцијално однесување кај децата и младите, нашиот труд го означуваме со називот „Семејството и асоцијалното однесување кај децата и младите во средните училишта во Република Македонија“.

Во оваа смисла, поставивме истражување во кое сакавме да дознаеме од какви семејства произлегуваат децата и младите кои покажуваат асоцијално однесување.

Акцентот на истражувањето го ставивме на истражување на родителите на децата и младите кои веќе покажале некој облик на асоцијално однесување.

Исто така, ги анкетиравме и наставниците, педагозите и психолозите од средните училишта за да ги испитаме нивните мислења и ставови за улогата на семејството во појавата на асоцијалното однесување на младите во средните училишта.

Актуелноста и сериозноста на проблемот кој го истражувавме ја нагласува оправданоста на истражувањето.

Во разгледувањето на значењето на семејството за развојот и воспитанието на децата и младите, појдовме од фактот кој го наведуваат бројни автори кои се занимаваат со проблемите на семејната педагогија, односно дека семејната средина е најприродна средина во која детето го започнува својот живот и развикот.

Во оваа прва средина, детето ги стекнува првите искуства кои се однесуваат на неговиот физички и емоционален опстанок и развикот. Тоа ја остварува првата комуникација со мајката, учи дека со своето плачење добива храна и му се задоволуваат другите животни потреби. Неговата комуникација постепено се проширува и на другите најблиски членови од семејството.

Основна потреба на малото дете е потребата од сигурност, која ја задоволува во кругот на семејството, во непосредниот однос со родителите и браќата и сестрите и другите членови од семејството. Токму чувството на сигурност психолозите го одредуваат како основен предуслов за правилен развикот на младата единка. Таквата

сигурност, пред сè, е одредена од љубовта која мајката, родителите и другите членови во семејството постојано и несебично му ја даваат на малото дете.

Меѓу основните барани предуслови кои ги обезбедува семејството се наведува и чувството за припадност на даденото социјално милје, кое ја зголемува сигурноста кај младите членови во семејството, но истовремено го формира и чувството на должност, кое секој член од семејството го има кон другите членови во него.

Таквите чувства ги создаваат основните претпоставки младата личност слободно да ги манифестира своите стекнати способности и, што е уште позначајно, во животот да настапува со доверба кон другите и кон самиот себеси.

Меѓутоа, современата семејна педагогија не го ограничува значењето на семејството на првите години од животот на детето, поради фактот што детето, младиот човек и возрасниот, главно, својот живот го поминуваат во семејство.

Во оваа смисла, Артур Милер пишува дека „сите луѓе во своите мисли секогаш ги поврзуват сигурноста, љубовта, душевното спокојство и гордоста со идејата за семејство“.

Меѓу суштинските одлики на семејната средина е нејзината променливост. Тоа значи дека нејзините структура, суштина и функција се во непосредна зависност од економските, културните, техничко-технолошките и други услови во општеството.

Токму затоа педагошката наука семејното воспитание го разгледува како менлива категорија која е конкретно историски условена.

Меѓутоа, треба да се каже дека семејното животно подрачје има некои посебности кои го чинат, повеќе или помалку, отпорно на општествените промени. Во оваа смисла во социолошката литература се укажува на фактот дека семејството е релативно затворена и интимна општествена заедница.

Наведените особености на семејството не треба да се разберат како карактеристики кои обезбедуваат непроменливост на животот и односите во него.

Како општествена категорија, семејството е секогаш поврзано со општествениот развој и во таа смисла може да се зборува за промени во организацијата на семејниот живот, во односите кои се создаваат во него, во позицијата која ја имаат одделните членови во семејството, во бројот на членовите во семејството, и слично.

Во оваа смисла, јасно можат да се диференцираат карактеристиките на развојните фази на семејството кои историјата на општеството ги означува како посебни развојни циклуси.

Кога зборуваме за промените во семејството денес и нивното влијание на воспитанието на децата и младите во него, не можеме да ги занемариме најновите промени во економскиот и политичкиот систем во нашата земја, кои имаат влијание на целината на животот и односите помеѓу луѓето, а во таа смисла и на семејниот живот.

Карактеристика на современиот живот, кај нас, се сериозните потреси во сферата на работа, укинување на работни места, стечаи, осиромашување на луѓето во некои сфери на работата и сл., што директно се одразува на сигурноста на поединците, но и на семејствата во целина. Не е потребно големо докажување да се сфати дека таквите потреси ја дестабилизираат кохезивноста на семејствата и се фактор кој условува намалување на нивната воспитна функција.

Семејството се јавува како фактор со дијаметрално спротивно влијание врз развитокот на детето.

Имено, тоа може да се јави како доста позитивен фактор во развитокот на детето, но и како фактор кој условува неуспешност во детската социјализација и појава на асоцијално однесување.

Условите кои го определуваат едно семејство како позитивен или негативен воспитен фактор се доста сложени и често повеќезначно детерминирани. Тие се во непосредна или посредна зависност од економските, социјалните, културните, образовните и други услови во семејството, од односите помеѓу членовите во семејството, од емоционалната семејна атмосфера, од развиеноста и можностите за обавување на семејните функции во целост, а посебно од можностите и оспособеноста на родителите правилно да ја извршуваат својата воспитна функција.

Во оваа смисла, посебно значење има одговорот на прашањето: која и каква семејна средина обезбедува позитивни услови за успешен развиток и правилно воспитание на детето.

Одговорот на поставеното прашање не е едноставен, пред сè поради тоа што секое семејство претставува своевидна комбинација на ситуации, услови и односи кои ја чинат неговата специфичност.

Во оваа смисла, Екермен вели дека „семејството е парадоксална и несфатлива појава. Насекаде е исто, а сепак никаде не е исто. Со векови е исто, а сепак никогаш не е исто“.

Во социолошката, психолошката и педагошката литература среќаваме различни определби на поимите кои се однесуваат на нарушувањето на однесувањето на учениците.

Главна се среќаваат поимите: асоцијално однесување, антисоцијално однесување, пореметување на однесувањето, ризични однесувања или деца и млади во ризик, нарушување на однесувањето, и сл.

Сите овие термини се помалку или повеќе слични или различни и опфаќаат една димензија на однесувањето на учениците која е повеќе наклонета кон социологијата или психологијата. Некои автори овие поими ги користат како синоними, на пример асоцијално и антисоцијално однесување на децата и младите.

Меѓутоа, некои автори прават обиди да ги раздвојат и да ги определат обележјата со кои тие се диференцираат.

Токму оттука, ние ќе се задржиме на определбите на асоцијално и антисоцијално однесување кои ги среќаваме кај Узелац.

Така, Узелац смета дека: терминот асоцијално означува несоцијална, недруштвена, противопштествена личност која не го сака општеството и заедницата, или не се повикува на нив, која нема никакви општествени чувства, која е нехумана, себична личност.

Пец го определува асоцијалното однесување како социјално независно однесување кое не е под влијание на социјалните норми и стандарди, не е во согласност со нив, но не е ни спротивно од нив.

Личноста која се однесува асоцијално е индиферентна кон општествените вредности, социјалните обичаи и правила. Имено, социјалните обичаи и правила и социјалните норми не делуваат како регулатори на нејзиното однесување и не е насочена кон остварување на социјалните цели.

Според Узелац, антисоцијалното однесување е однесување кое е во спротивност со социјалните и моралните норми и е штетно за функционирањето на некои групи или општества и обично предизвикува спонтани и организациони реакции од страна на

општеството. Овие личности ги карактеризира недостиг на чувство за вина и одговорност, неможност за учење врз основа на социјални искуства и нескладност во задоволувањата на потребите.

Суштината на определбите кои ги наведовме е во отстапувањето од социјалните норми и вредности.

Во оваа смисла, според наше мислење и не постои некоја голема разлика помеѓу овие определби во однесувањето на луѓето. Напротив, тие се надополнуваат една со друга.

Асоцијалното однесување е доста потесна определба. Меѓутоа, повнимателната анализа на таа определба нè наведува на констатацијата за нејзина неоправданост, во смисла дека секое отстапување од социјалните норми и вредности во однесувањето не може да се огради само на тоа, туку самото по себе придонесува за штета во општеството и штета на личноста, со што оваа определба се поклопува со определбата на терминот антисоцијално однесување.

Оттука, ние нагласуваме дека кога зборуваме за асоцијално однесување опфаќаме и голем дел на антисоцијалното однесување, со тоа што не го зафаќаме терминот деликвентно поведение, кое претставува однесување на оние малолетни престапници кои веќе се огрешиле во криминолошкиот законик и поради тоа се и инкриминирани.

Според светската литература до која имавме можност да дојдеме, во современите услови на живот му се придава големо значење на определувањето на поимите кои како заеднички именител го имаат нарушувањето на однесувањето на децата, особено на адолесцентите.

Проблемот на асоцијалното однесување кај децата и адолесцентите е еден од најголемите проблеми на современата глобална заедница. Разочарувачките статистики за Европа и Америка покажуваат секвенцијален пораст на асоцијални феномени меѓу децата и младите на скапилото од деструктивно однесување и завршувајќи со сериозни кривични дела.

Долготрајната социоекономска криза во земјите кои се насочени кон промена на својот општествен поредок придонесува за актуелизирање на овој проблем.

Терминот „асоцијално однесување“ е заеднички, обединувачки симбол за секој модел на намерни и повторливи повреди на социјалните стандарди кај различните возрасти на деца. Асоцијалното однесување по својата онтогенеза е карактеристика за децата кои спаѓаат под категоријата на деца и млади со девијантно и деликвентно однесување и деца со различни типови на застранивања.

Средното училиште е сè уште една од главните институции за социјализација на младите луѓе и настојува да формира такви особини на личноста на учениците и формирање кај нив способности кои ќе им овозможат да донесуваат одговорни одлуки во ситуации на морален избор, способности кои ќе им овозможат да го регулираат сопственото однесување, да ги сообразуваат своите индивидуални потреби со барањата на општеството и да изградат позитивни односи со другите луѓе.

Меѓутоа, меѓу активностите кои доминираат во средните училишта, особено во оние од стручен карактер, се активности насочени кон тоа учениците да се подготват за нивната идна професија, а превенцијата од асоцијално однесување на поединецот не се смета за релевантен педагошки проблем.

Од социјално и педагошко значење за таквата ситуација е прашањето за недостигот на теоретска елаборација и на форми и методи за спречување на асоцијалното однесување на учениците во средното училиште.

Во оваа смисла, неопходно е да се развијат ефективни социјални и образовни услови со кои ќе се спречи девијантното однесување на учениците во средното образование.

Промените кои се случуваат во општеството денес нудат различни проблеми, од кои еден е и недостигот на подготовка на наставниците за организирање на воспитно-образовниот процес на начин да се спречат и да се надминат проблемите во однесувањето на тинејџерите.

Истражувачите напоменуваат дека во поглед на наставниците пресудни се, пред сè, интелигенцијата и оперативниот успех, како и обезбедувањето на емоционална поддршка на учениците.

Во оваа смисла, кај голем број наставници постои недостиг на знаења за адолесценцијата, факторите кои придонесуваат за формирање на асоцијално однесување кај овие млади луѓе, меѓу кои значајно место има специфичната ситуација

на тинејџерот и неговите проблеми, особено во неговата непосредна околина и суштината на превенцијата.

Дескрипцијата на одговорите кои ги дадоа родителите на децата од средните училишта кои ги ставивме во примерокот на истражување и наставниците од овие училишта за формите на агресивно однесување кои се јавуваат кај децата и учениците, покажуваат дека и родителите и наставниците ги одвојуваат истите форми на асоцијално однесување. Меѓутоа, постојат разлики во процентот на нивното пројавување кај родителите и наставниците. И едните и другите со голем процент го наведуваат бегаето од училиште. Родителите со поголема застапеност укажуваат на недисциплинираноста на децата. На оваа форма на агресивно однесување наставниците не гледаат како на сериозен недостиг на учениците.

Нашиот коментар за ваквата ситуација е можноста на наставниците преку нормативи пропишани во училиштето да влијаат на дисциплината на учениците.

Забележителна е сличноста во мислењата кај родителите и наставниците по однос на појавата на наркоманијата. Задоволува фактот што наркоманијата во средните училишта од источниот дел на Македонија е форма која и родителите и наставниците ја наведуваат во најмал процент како форма на асоцијално однесување на учениците.

Постои разлика во мислењата на родителите и наставниците по однос на застапеноста на лажењето кај децата во семејството и во училиштето и во мислењата по однос на појавата на агресивното однесување.

Податоците кои ги добивме и кои се однесуваат на мислењата на родителите и наставниците за присутноста на формите на асоцијално однесување на младите од средношколска возреаст се полесни форми на асоцијално однесување. Тие главно се одредени од односите во семејството, и тоа помеѓу мажот и жената и помеѓу родителите и децата, од авторитетот на родителите, од нивната ангажираност во воспитанието на своите деца, нивната посветеност и присутност во животот на децата, и сл.

Ваквите резултати и таквиот коментар упатуваат на прифаќање на поставената хипотеза со која претпоставуваме дека формите на асоцијално однесување кои се јавуваат во современото средно училиште се во директна зависност од животот и односите во семејството.

Понатамошните резултати ја исклучуваат поставката дека, во наши услови, асоцијално поведение покажуваат адолесцентите од семејства со лоша финансиска состојба. Можеме дури да извлечеме заклучок дека во Република Македонија, по однос на економското ниво, ризични се покажуваат и некои од оние семејства чии родители добро заработуваат, меѓутоа во борбата за постигнување добра економска благосостојба, ја занемаруваат својата воспитна функција, најмногу поради долгите периоди на оддалеченост од семејството и од своите деца.

Во оваа смисла, на површина избива потребата за работа со родителите, за добра интеракција на училиштето со семејствата, во насока на нивна едукација за поблиски односи со нивните деца и, што е многу значајно, за воспитна поддршка на децата.

Оттука, со голема оправданост ја отфрламе хипотезата според која претпоставивме дека учениците кои покажуваат асоцијално поведение во училиштето најчесто потекнуваат од семејства кои се на ниско социјално ниво.

Исто така, ја потврдуваме хипотезата дека некои ученици кои покажуваат асоцијално однесување потекнуваат од добро ситуирани семејства каде што родителите, во борбата за пари, ја занемаруваат својата воспитна функција.

Анализата на податоците кои ги добивме во нашето истражување по прашањето дали и колку многудетните семејства се фактор за појава на асоцијално поведение кај децата поби некои теориски поставки каде што семејствата со многу деца се ставаат на врвот на оние семејства во кои децата покажуваат асоцијално поведение.

Овие резултати ја побија претпоставката дека асоцијално поведение покажуваат децата од семејства со многу деца.

Поголемата бројност на деца во семејството во некои случаи е и позитивен фактор по однос на воспитното дејствување на семејството, затоа што во такви ситуации постарите деца, во не мал број случаи, преземаат бројни обврски во грижата и воспитанието на помладите деца.

Процентот на семејства со деца кои покажуваат асоцијално поведение во кои живее по едно дете, иако не е многу голем, сепак, го свртува нашето внимание на ситуацијата кога на децата им се задоволени материјалните потреби, но се јавува проблемот на нивна преразгаленост и ситуација да не научат дека имаат свои права, но и свои обврски во семејството, училиштето и општеството.

Во оваа насока, ја потврдуваме поставената хипотеза според која бројот на деца во семејството не е фактор за појава на асоцијално однесување на децата.

Мислењата на наставниците од нашиот примерок на истражување се совпаѓаат со теоретските поставки според кои нарушените односи помеѓу родителите и децата се во фокусот на причините кои условуваат асоцијално однесување кај децата и младите. Оттука не ни е потребен поголем коментар за ова прашање.

Она што треба да го направиме е да ја потврдиме поставената хипотеза според која претпоставивме дека учениците кои покажуваат асоцијално поведение се деца од семејства со нарушени односи помеѓу родителите и децата.

Во фокусот на причините кои условуваат асоцијално однесување кај децата се и нарушените односи помеѓу сопружниците во домот.

Таквата причина ја потврдуваат и теоретските поставки и бројните истражувања на меѓународен план. Во оние семејства каде што постојат постојани расприии помеѓу мажот и жената, не постои поволна семејна атмосфера за правилно воспитување на децата. Во не мал број случаи, сопружниците ги користат и децата во нивната борба за превласт во семејството. Притоа ги условуваат децата со разни подароци, или со закани, што за младите личности е сериозна причина за нивно застранивање на планот на нивното однесување.

Во оваа смисла, со голема веројатност ја потврдуваме и хипотезата која ја поставивме во методолошкиот дел, според која учениците со асоцијално поведение потекнуваат од семејства со разрушени односи помеѓу сопружниците.

Резултатите кои ги добивме во истражувањето за тоа дали и колку т.н. „ризични“ семејства се фактор за појава на асоцијално однесување на децата се сосема логични и се совпаѓаат со светските истражувања кои покажуваат дека во семејствата каде што еден или двајцата родители се алкохоличари, наркомани, претстапници кои биле казнувани и сл., влијаат доста негативно на воспитанието и развојот на децата од тие семејства и се причина кај нив да се појави и асоцијално однесување.

Овие резултати ја потврдуваат и поставената хипотеза дека асоцијално поведение покажуваат децата од т.н. „ризични“ семејства со родители алкохолочари, наркомани, крадци и сл.

Интеракцијата помеѓу наставниците и семејствата на децата со асоцијално однесување има повеќекратно значење. Централно место има фактот што наставниците можат да се стават во функција на едукатори на родителите кога за тоа има потреба, да им ги објаснат на родителите причините за застранувањето на нивните деца, и сл.

Во литературата се наведуваат бројни форми на интеракција помеѓу училиштето и семејството. Во својата основа, тоа се форми кога наставниците го посетуваат домот на родителите и обратно, кога родителите се повикуваат во училиште или сами доаѓаат во училиштето. Без претензии да ја рангираме ефикасноста на различните форми на соработка помеѓу семејството и училиштето, ќе нагласиме дека секоја форма има свое значење.

НАМЕСТО ЗАКЛУЧОК

Промените во општествените збиднувања во Република Македонија ја зголемија појавата на асоцијално однесување кај децата и младите.

Таквата ситуација се објаснува како последица на противречностите во општеството, кога стручњаци од разни области зборуваат за „криза во општеството“, „криза во моралот“, „криза во вредностите“, и сл.

Посебен проблем претставуваат промените во семејството. Во оваа смисла сè повеќе се нагласува дека современото семејство станува сериозен фактор кој условува појава на асоцијално однесување кај децата и младите.

Поаѓајќи од фактот дека особено ризичен период во воспитните настојувања е периодот на адолесценцијата, во нашето истражување, преку анкетни листови понудени на родителите на децата-адолесценти и наставниците од средните училишта, ние се обидовме да осветлиме повеќе аспекти на асоцијалното однесување на учениците од средните училишта од источниот дел на нашата република.

За таа цел, најпрвин, преку неврзано интервју со училишните педагози и психолози од училиштата кои ги ставивме во примерокот на истражување, ги идентификувавме семејствата на учениците кои покажуваат асоцијално однесување во средните училишта.

Преку серија на прашања ги испитавме мислењата и ставовите на родителите од семејствата чии деца покажуваат асоцијално однесување во училиштата.

Исо така, ги испитавме и мислењата и ставовите на класните раководители од училиштата кои ги вклучивме во примерокот на истражување.

Забележително е тоа што двете групи на испитаници укажуваат на постоење на полесни форми на асоцијално однесување кај учениците.

Истражувањето покажа дека сериозна причина за појава на асоцијално однесување не е бројот на децата во семејството, економското ниво на семејството, бројот на членови во семејството, структурата на семејството (семејства на самохрани мајки и самохрани татковци).

Меѓутоа, се покажа дека сериозна причина за појава на асоцијално однесување кај адолесцентите се нарушените односи помеѓу сопругниците и помеѓу родителите и децата во семејството, применуваните стилови на раководење од страна на родителите, и сл.

Двете групи на испитаници ја истакнаа потребата од покралитетна и поинтензивна интеракција помеѓу училиштето и семејството како услов за надминување на асоцијалното однесување кај адолесцентите.

На крајот, искажувајќи го нашето задоволство од појавата на само полесни форми на асоцијално однесување кај учениците од средните училишта во Република Македонија, сепак, сметаме дека не треба да останеме рамнодушни над причините кои условуваат такво однесување кај децата и младите и треба да ги насочиме нашите настојувања кон разрешување на она што се покажува како причина за појава на несаканото однесување.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Avramov, D. (1993) *Pojedinac, porodica i stanovništvo u raskoraku*, Naučna knjiga, Beograd.
- Андрюшина, О. В. (2006) *Формирование специальной компетентности учителя в сфере профилактики асоциального поведения подростков*, Самара.
- Bašić, J. (2009) *Teorija prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*, Školska knjiga, Zagreb.
- Bergant, M. (1974) *Teme iz pedagoške sociologije*, Zagreb.
- Bouillet, D., Uzelac, S. (2007) *Osnove socijalne pedagogije*, Školska knjiga, Zagreb.
- Bratanić, M. (1993) *Mikropedagogija, interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja*, Školska knjiga, Zagreb.
- Барсуков, А. В. (2011) *Влияние типов семейного воспитания на формирование самоотношения у подростков с асоциальным поведением*, Нижний Новгород.
- Dorđević, B. (1985) *Savremena porodica i njena vaspitna uloga*, Prosveta: Institut za pedagoška istraživanja, Beograd.
- Ekermen, N. (1966), *Psihodinamika porodičnog života*, Grafički zavod, Titograd.
- Golubović, Z. (1981) *Porodica kao ljudska zajednica*, Naprijed, Zagreb.
- Gossen, D. Ch. (1994) *Restitucija- preobrazba školske discipline*, Alinea, Zagreb.
- Ганишина, И. С. (2004) *Психологическое влияние неблагополучной семьи на девиантное поведение несовершеннолетних*, Рязань.
- Голднер-Вуков, М. (1988) *Породица у кризи*, Медицинска књига, Београд.
- Herrera, A., Mandić, P. (1989) *Obrazovanje za XXI stoljeće*, Svjetlost, Sarajevo.
- Костова, М. (2000) *Основни претпоставки за правилно воспитание во семејството*, Зборник „Детски самит“, Скопје.
- Костова, М. (2004) *Промените во современото семејство и воспитанието*, Воспитание, Педагошки факултет- Штип.
- Костова, П. (1997), *Семеино възпитание*, Велико Трново, 1997.
- Кучуб, Н. А. (2009) *Ценностное взаимодействие семьи и школы в преодолении асоциальности поведения подростков*, Оренбург.
- Milić, A. (1988) *Rađanje moderne porodice*, Zavod za udbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Мазина, Оксана Назимовна (2009) *Предупреждение асоциального поведения учащихся профессионального лицея*, Оренбург.
- Мицковиќ, Д. (2008) *Семејството во Европа XVI-XXI век*, Блесок, Скопје.
- Младеновиќ, М. (1974), *Увод у социологију породице*, Савремена администрација, Београд.
- Petz, B. (1992) *Psihologijski rječnik*, Prosveta, Zagreb.
- Петровска, С. (2009) *Семејството и воспитанието на децата*, Алфа, Скопје.
- Rot, N. (2010) *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udbenike - Beograd; Izabrana dela edition.
- Щербакова, С. Н. (2009) *Профилактика асоциального поведения учащихся учреждений начального профессионального образования*, Нижний Новгород.
- Stevanović, M. (2000) *Obiteljska pedagogija*, Varaždinske Toplice.
- Самоловчев, Б. (1984), *Теоретските и методичките основи на воспитната работа*, Скопје.
- Станојловиќ, Б. (1997), *Породица и воспитање деца*, Научна књига, Београд.

Такмакова, М. В. (2011) Взаимосвязь девиантного поведения подростков и условий обучения в современной школе, Москва.

Такмакова, М. В. (2011) Взаимосвязь девиантного поведения подростков и условий обучения в современной школе, Москва.

Vukasović, A. (2001) Pedagogija, Hrvatski katolički zbor „MI“, Zagreb.

Zvonarević, M. (1989) Socijalna psihologija, Školska knjiga, Zagreb.

Звягина, Е. В. (2006) Педагогические условия предупреждения и преодоления асоциального поведения подростков на основе ценностных ориентаций, Магнитогорск.